

„A szép asszony, mög az bor”

Gárdonyi Géza *A bor* című színművének ősbemutatója és kiadástörténete

Tudományos diákköri dolgozat

Tartalomjegyzék

1	Bevezetés.....	2
2	Gárdonyi Géza drámaírói működése.....	5
3	<i>A bor</i> kiadásai.....	10
4	Az adaptációtól az ősbemutatóig.....	15
5	Kritikai fogadtatás	32
6	Befejezés	37
7	Irodalomjegyzék.....	39

Bevezetés

Gárdonyi Géza meglehetősen gazdag és sokrétű életművet hagyott hátra, kipróbálta magát epikusként, lírikusként, drámaíróként, meseíróként és publicistaként is. Irodalmi sikere azonban leginkább epikájában bontakozott ki, szélesebb körben ismertté és elismertté főként nagyregényei (*Egri csillagok*, *A láthatatlan ember*, *Isten rabjai*, *Ida regénye*) és különböző novelláskötetei (*Az én falum*, *Göre Gábor bíró úr könyve* stb.) tették. Az irodalomtörténet-írás szintén ezeket a műveket helyezte előtérbe, s láthatóan az utóbbi években is a Gárdonyi-epika iránti figyelem élénkült meg. Kovács Gábor 2021-ben megjelent nagy ívű monográfiája például a kis- és nagyregények értelmezésére vállalkozott,¹ a *Mesterkönyvek faggatása: Tanulmányok Gárdonyi Géza és Bródy Sándor művészetéről* című kötet szerzői pedig leginkább a felsorolt nagyregényekkel és különböző novellákkal, elbeszélésekkel foglalkoztak. A Gárdonyi kapcsán született huszonöt tanulmányból mindössze három tárgyalja az életmű más darabjait: Pintér Márta Zsuzsanna a színdarabok színházi életére, Bednatics Gábor a versekre, Gilicze Gábor pedig Gárdonyi titkosírására fókuszált.²

Gárdonyi a 20. század elején a sikeresebb drámaírók közé tartozott. Műveit több fővárosi és vidéki színház játszotta, *A bor*, a *Karácsonyi álom*, az *Annuska* és a *Falusi verebek* évtizedekig a színházi kánon részét képezték, többször felújították őket. *A bor* a 20. század elején a Nemzeti Színház legsikeresebb darabjának számított, országszerte akkora volt iránta a kereslet, hogy a szerző életében ötször is kiadták. Gárdonyi érdekes témaválasztásaira és formabontó ötleteire ráadásul az egykorú kritika is felfigyelt, így a darabok legtöbbszörének nemcsak a színházi élete, de a fogadtatástörténete is nyomon követhető. A színművek ennek ellenére még nemigen képezték alapkutatás tárgyát, noha a szerzőről született életrajzi monográfiák mellett a színműírói munkássággal önálló tanulmányok is foglalkoztak. Gárdonyi József a két kötetben publikált *Az élő Gárdonyi* című munkájában leginkább naplóbejegyzésekre, levelekre és újságcikkekre támaszkodva szól az apa színpadi munkáiról.³ Z. Szalai Sándor *Az újító Gárdonyi Géza* című monográfiájában külön fejezetet szentel Gárdonyi színműírói munkásságának, *A népszínműtől a népdramáig* alcímmel írt passzusban *A borral* indítva bemutatja Gárdonyi egész estés darabjainak a cselekményét, s szintén kritikák, levelek és újságcikkek felhasználásával érintőlegesen foglalkozik a színművek keletkezési

¹ KOVÁCS Gábor, *Gárdonyi regényművészete*, Bp., Gondolat, 2021.

² *Mesterkönyvek faggatása: Tanulmányok Gárdonyi Géza és Bródy Sándor művészetéről*, szerk. BEDNANICS Gábor – KUSPER Judit, Bp., Ráció, 2015.

³ GÁRDONYI József, *Az élő Gárdonyi*, Bp., Dante, [1934], II, 51–73.

körülményeivel, általános fogadtatásukkal is.⁴ A tanulmányok közül a legrégebbi Perényi József *Gárdonyi Géza színművei* című írása. Ebben a szerző ugyancsak *A borral* indítva felsorolja az egész estés színművek ősbemutatójának helyét és idejét, majd összefoglalja a történetüket.⁵ Cseh Gizella 2006-ban az elődöket követve szintén áttekintő jelleggel ír a drámai életműről, ő leginkább a színdarabok egy-egy fontosnak vélt keletkezés- vagy előadástörténeti mozzanatát emeli ki. Konkrétan és részletesebben *A borral* Nagy Sándor foglalkozott, őt a dráma műfaj történeti vonatkozásai érdekelték, azt igyekezett feltárni, hogy a darab milyen stílusjegyek alapján köthető a népszínművekhez, illetve mennyiben lépett túl Gárdonyi azok stilizált jellemzőin: „A népszínmű tehetetlenségét világosan látva, valamint felismerve a demokratikusabb, igazán magyar mondanivaló szükségességét is, *A borral* olyan színművet alkotott, amely mérföldkő a magyar népszínmű fejlődésének útján.”⁶ A kutatások terén igazán jelentős előrelépést Pintér Márta Zsuzsanna 2015-ben megjelent *Gárdonyi a színházi diskurzusban* című tanulmánya hozott. Ebben a szerző Gárdonyi egész színműírói működésének értelmezését új alapokra helyezi, korábban feltáratlan kéziratok színháztörténeti forrásokra támaszkodva a darabok színházi útjának követésére vállalkozik. Pintér Márta Zsuzsanna úgy véli, hogy „a drámaontológia mellett a színjáték ontológiájának figyelembevétele nélkül nem beszélhetünk az írói pályaképnek eddig a (viszonylagosan) háttérbe szorult szeletéről”. A Nemzeti Színházban 1901. március 29-én bemutatott *A bor* kapcsán a keletkeztörténeti vonatkozások és a kritikai fogadtatás mellett különböző források segítségével leginkább azt járja körül, hogy miként mérhető számunkra a darab átütő sikere (szól az előadások bevételéről, Gárdonyi tiszteletdíjáról, illetve a kereskedelmi forgalomba került és képeslap formájában terjesztett szerepképekről is).⁷

Dolgozatomban a színháztörténeti kontextust tovább erősítve *A bor* kiadástörténetének és ősbemutatójának rekonstruálására teszek kísérletet. Mivel Gárdonyi életművének nincs kritikai igényű kiadása, pályamunkám elsősorban filológiai megalapozottságú, első lépésként néhány lehetséges kutatási irányt igyekszik bemutatni és kontextualizálni. A „falusi történet” a szerző azonos című novellájának dramatizált változata, de az átdolgozás során Gárdonyi felhasználta a *Göre Gábor bíró úr könyve*, a *Kátsa*, illetve a *Durbints sógor* című novellásköteteinek figuráit

⁴ Z. SZALAY Sándor, *Az újjító Gárdonyi Géza*, Szekszárd, Nap, 2023, 155–175.

⁵ PERÉNYI József, *Gárdonyi Géza színművei*, Irodalomtörténet, 1928/5–6, 197–218.

⁶ NAGY Sándor, „*A bor*” szerepe a magyar dráma fejlődésében (Részlet egy készülő Gárdonyi-tanulmányból) = Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve, 1962, 307–320.

⁷ PINTÉR Márta Zsuzsanna, *Gárdonyi a színházi diskurzusban* = *Mesterkönyvek faggatása...*, i. m., 350–379.

is.⁸ Először Gárdonyi drámaírói működését tekintem át, illetve azt nézem meg, hogy *A bor* milyen helyet foglalt el a Nemzeti Színház repertoárjában, s a sikeres budapesti előadások mellett mely erdélyi és vidéki városokban játszották. Ezt követően a szerző életében megjelent kiadásokról szólok. Ebben a színházközei megközelítésben a kiadások számbavételének azért lehet kiemelt jelentősége, mert Gárdonyi eljár a színmű pesti és vidéki előadásaira, s az ezeken szerzett benyomásait szerzői instrukcióként beépítette a soron következő kiadásokba. Az adaptációtól az ősbemutatóig című fejezetben a novella és a dráma szövegének szoros összeolvasására vállalkozom, azt veszem végig, hogy Gárdonyi miként alkalmazta színpadra a pretextusként használt novellát, s egy másfajta mediális közeghez, egy sokak számára elérhető színházi előadáshoz igazodva milyen változtatásokat, súlyponteltolódásokat eszközölt. A dolgozat jellege és a terjedelmi korlátok miatt magának a dráma szövegének a mélyebb értelmezésével nem foglalkozom (például érdekes lenne a családon belüli erőszakot tematizálni), és nem térek ki a műfaj történeti problémákra sem, mivel akkor nem lehetne megkerülni Gárdonyi sajátos műfajmegjelölési gyakorlatának, illetve a kritikák és az irodalomtörténeti említések terminushasználatának az elemzését (falusi történet, népszínmű, népdráma), ami szintén messze túlmutatna jelen dolgozat keretein. Most elsősorban arra fókuszálok, hogy a szöveget miként keltették életre, milyen multimediális alkotás készült belőle. A nemzeti színházbeli ősbemutatót illetően változatos forrásanyag maradt fenn: hivatkozni fogok a rendező- és olvasópéldányra, a bútorjegyzékre, a színészekről készült szerepes fényképekre, illetve Pintér Márta Zsuzsanna nyomán a Gárdonyit megillető tiszteletdíjakról és az első előadások jövedelméről számot adó kiadási és bevételi főkönyvekre. Zárásként a darab ősbemutatójának kritikai fogadtatását tekintem át. Az adaptáció folyamatára és a darab színpadi életére rámutató fejezetben az idézetek az első, 1901-es kiadásból származnak.

⁸ Érdekesnek tartom megemlíteni, hogy a Göre-levelezésekben a különböző karakterek, mint Kátsa vagy Durbints több kötetnek is epizódfigurái, azonban jellemeik kidolgozottsága csak az önálló, róluk szóló kötetekben nyer igazán értelmet.

Gárdonyi Géza drámaírói működése

Gárdonyi drámaírói működése 1886 és 1909 közé esett. Ez idő alatt írt kilenc egész estés és tíz egyfelvonásos színművet, köztük két operettlibrettót (*Argyus királyfi*, *A paradicsom*).⁹ Az egész estés művek közül hat még életében, a megírást, illetve a bemutatót követően megjelent,¹⁰ az egyfelvonásos darabok többsége viszont csak 1924-ben, a *Szentjánosbogárkák* című kötetben posztumusz került kiadásra.¹¹ Gárdonyi többféle színjátéktípusban alkotott, a címek alá írt műfajmegjelölései a következők: bohózat (*Zendülés a pokolban*, *Divatgróf*), falusi történet (*A bor*), betlehemes játék (*Karácsonyi álom*), vígjáték (*Annuska*), betyártörténet (*Fehér Anna*), színpadra tett regény (*Zéta*), történet a szabadságháborúból (*Fekete nap*), köznapi történet (*Falusi verebek*).

Először a színházi világban igencsak kelendő szórakoztató színjátéktípussal, a bohózzal próbálkozott. Első ilyen darabját, a *Zendülés a pokolban* 1886-ban a Népszínház, majd a Budai Nyári Színkör színpadára szánta, azonban mindkét helyen elutasították,¹² s az egykorú sajtóban sem találtam nyomát annak, hogy máshol színre vitték volna. A másodikként írt *Divatgróf* (*Egy névtelen akadémia 100-ik gyűlése*) című bohózatot a Győri Szabad Királyi Városi Színház mutatta be 1888. március 2-án. A darab az első előadás alkalmával megbukott, Gárdonyi József a következőket írja róla: „[a] veszedelmes lelkesedés robaja az első felvonás után elcsitult: taps? – mintha egyszerre mindenki elfelejtette volna a taps tenyérösszeveregető mozdulatait. Néma beleámulása ezer fejnek a sötétből a világított levegőbe. Kétezer fénylő szemcsillanás. Mind a kétezer csodálkozó, meglepett, mást váró és hideg”.¹³ A többi egész estés színmű ősbemutatója már a fővároshoz kötődött, *A bort*, a *Karácsonyi álomot*, az *Annuskát*, a *Zétát* és a *Falusi*

⁹ Perényi József 1928-ban még úgy gondolta, hogy Gárdonyi drámaírói munkássága 1901-ben *A borral* indult. Vö. PERÉNYI, i. m., 197.

¹⁰ GÁRDONYI Géza, *Zendülés a pokolban*, Győr, Sauervein, 1887.; GÁRDONYI Géza, *A bor*, Bp., Singer és Wolfner, 1901.; GÁRDONYI Géza, *Karácsonyi álom*, Bp., Singer és Wolfner, 1902.; GÁRDONYI Géza, *Annuska*, Bp., Singer és Wolfner, 1903.; GÁRDONYI Géza, *Fekete nap*, Bp., Singer és Wolfner, 1906.; GÁRDONYI Géza, *Falusi verebek*, Bp., Singer és Wolfner, 1909. Gárdonyi halála után megjelentek: GÁRDONYI Géza, *Zéta*, Bp., Dante, 1929.; GÁRDONYI Géza, *Fehér Anna*, Bp., Dante, 1934. A *Divatgróf*ot nem adták ki.

¹¹ GÁRDONYI Géza, *Szentjánosbogárkák: Tíz kisebb színmű*, Bp., Légrády, 1924. A kötet a következő egyfelvonásos darabokat, illetve librettókat tartalmazza: *Az új lámpás*, *Művészbimbó*, *Sekszpír költőzése*, *Koszorúkötés*, *Bellehemes játék*, *Előjáték az egri színháznak*, *Paradicsom*, *Színészek érkezése*, *Argyus királyfi*, *Az erdő élete*.

¹² PINTÉR, i. m., 352.

¹³ GÁRDONYI, *Az élő Gárdonyi*, I, 161. Pintér Márta Zsuzsanna az előadással kapcsolatban két győri lap egykorú kritikáit is feltárta: PINTÉR, i. m., 352.

verebeket a Nemzeti Színházban, a *Fekete napot* a Budai Nyári Színparkban,¹⁴ a *Fehér Annát* pedig a Király Színházban adták először.¹⁵

A kezdeti sikertelenségek után Gárdonyinak végül színműíróként is sikerült nevet szereznie. A Nemzeti Színházzal kapcsolatba kerülve egy időre elkötelezte magát a drámaírás mellett, s mint a táblázatból kiderül, az intézmény számára írt darabok közül egyedül *A láthatatlan ember* című regényének színpadi adaptációja, a *Zéta* nem tudott komolyabb érdeklődést kiváltani.

A Nemzeti Színházban bemutatott Gárdonyi-dramák¹⁶

A színmű	Az időszak, amelyben játszották	Az előadások száma
A bor	1901–1937	163
Karácsonyi álom	1901–1933	45
Annuska	1903–1924	44
Zéta	1905	4
Falusi verebek	1909–1928	29

A *Karácsonyi álom*, az *Annuska* és a *Falusi verebek* előadásszáma ugyan messze elmaradt *A bor*étól, a Nemzeti Színház repertoárjának kontextusában azonban a negyvenöt, negyvennégy, illetve huszonkilenc előadás sem számított kevésnek. Az intézmény 1837-es megnyitásától kezdve tartotta magát ahhoz, hogy repertoárszínházként működik és mindennap tart előadást. Ebből kifolyólag ismétléseket leginkább csak olyan darabok esetében iktattak be, amelyek a közönség körében népszerűek voltak, jól jövedelmeztek. A századforduló éveiben, a Gárdonyi-darabokkal egyidejűleg színre került eredeti, kortárs magyar nyelvű művek között sok olyat találunk, amelyek jóval gyorsabban elévültek, egy, maximum két évadon át játszották őket. Jókai Mór 1898. november 25-én bemutatott *Fekete vér* című drámáját például összesen nyolcszor adták, utolsó előadása 1899. január 7-én volt. Gabányi Árpádtól *Az anyósok* öt, *Az*

¹⁴ KOCH Lajos, *A Budai Nyári Színpark műsora (Adattár)*, Bp., Színháztudományi és Filmtudományi Intézet – Országos Színháztörténeti Múzeum, 1966, 160.

¹⁵ KOCH Lajos, *A Király Színház műsora (Adattár)*, Bp., Színháztudományi és Filmtudományi Intézet – Országos Színháztörténeti Múzeum, 1958, 10.

¹⁶ *A Nemzeti Színház műsora 1837. VIII. 22-től 1941. VI. 21-ig*, összeáll. HAJDU Algernon László, bev. HARASZTI Emil, Bp., 1944, II, 234-238.; Uo., III, 246–251. (A továbbiakban *A Nemzeti Színház műsora*... hivatkozás alatt mindig a második kötetet értem.)

emberevő négy, Abonyi Árpádtól a *Radovics felesége* négy, Rákosi Jenőtől a *Tágma királyné* nyolc, Berczik Árpádtól *A kurucok Párizsban* pedig hat előadást ért meg.¹⁷

Gárdonyi József 1926-os írása szerint apja *A bor* fogalmazványát utazás közben, vonatról vonatra szállva írta meg 1900. június első felében.¹⁸ Egy készülőben lévő Gárdonyi-darabról (a témáját és a címét nem említve) éppen ez idő tájt tett említést a Nemzeti Színház igazgatója, Beöthy László az intézmény intendánsának, gróf Festetics Andornak 1900. június 11-én kelt hivatalos levelében. Beöthy az 1900–1901-es évad műsortervét ismertette így írt:

A színház modern repertoárjába az eredeti darabok közül névszerint csak kettőt állíthattam be: Gabányi Emberevőjét és *A testvérek*-et. Egy premier-dátumot pusztán ezzel a jelzéssel láttam el: Eredeti. Ide kívánnám beosztani Berczik Árpád színházunk számára készülő új darabját, ha ez a megfelelő időre nem készülne el, a készülőfélben levő s nekem részben magánúton bejelentett eredeti darabok (Gárdonyi, Szomaházy, Hajó Sándor, Rákosi Jenő stb.) valamelyikét, vagy Somló két elfogadott darabja közül egyiket (nézetem szerint az Ovidius-t), vagy végül ha szerencsésebbnek tartanók Csepreghy Saul királyát, a melyről fönnebb már megemlékeztem. E januárban esedékes tétel tehát nyitott.¹⁹

Gárdonyi 1901. március 29-én, *A bor* ősbemutatójának napján a Budapesti Naplóban arról nyilatkozott, hogy a Nemzeti Színház számára az igazgató, Beöthy László felkérésére kezdett dolgozni:

Beöthy László azt álmodta egyszer, hogy én tudok szindarabot írni. Attól fogva üldözőbe vett, s nem volt tőle nyugtom. Gondoltam: elég érett ember vagyok már arra, hogy szindarabot ne írjak. A szindarab-író munkája egy a hegedűcsinálóéval: az övé a hegedű, de a hangja nem, – minek sodortassam magamat olyan izgalmakban, amelyek nélkül meglehetek!

De nem hagyott békében. Ugy jártam, mint az anekdotabeli zsidó boltos, aki egy esetben sehogysem akart gondolni a krokodilyusra s mindig rágondolt. Annyi sok idegen darab közé mért ne állítsak én is egy magyart? Talán kötelességem is, hogy megpróbáljam, s ha nem is sikerül maga a munka, adok egy rossz mutatófát a jövőendő időknek az idegen országra, amelynek az ujjja Magyarország felé mutat.

Egy novellámat dolgoztam fel: *A bor* címűt. Mikor már készen volt, akkor ejtett aggodalomba az a gondolat, hogy az ittas parasztra orrot fintonit majd a cilinderes érzés. Ha egy Dupont vagy egy Delacroix nevű paraszt a részeg, azt tisztelettel szemléljük, de hogy egy Baracs nevű paraszt legyen részeg, azt nem tűri el a párisi szemüveg.

¹⁷ Uo., II, 230–237.

¹⁸ GÁRDONYI József dr., *Vonatról vonatra szállt amíg megírta Egertől Kolozsvárig a „Bor”-t: A „Bor 25 éves jubileumára*, Színházi Élet, 1926/21, 25–26.

¹⁹ *A Nemzeti Színház százéves története*, kiad. PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1938, 691–692.

De most már mindegy: megírtam. Nem tekintem az én kis fám legszebb virágának, legfeljebb egy kis levelének. [...]

Szerencsémnek tartom, hogy az ország első színháza vállalkozott az előadására s mégis, – szokatlan lévén nekem a színház levegője, – úgy érzem magamat, mint az az ember érezhette magát, aki ráült a Blondin hátára s engedte magát rávinni a kötélre, amely át volt feszítve a Niagarán.²⁰

A magyarázkodás talán abból fakadt, hogy Beöthynek nem tetszett *A bor*, s emiatt a szokásosnál jóval hosszabbra nyúlt a színpadra állítása: „Beöthynek nem tetszik a darabom. A harmadik felvonásbeli színpadot nyílt színné akarja átíratni. – Ez meg nekem nem tetszik.”²¹ Noha az egykorú források azt nem teszik lehetővé, hogy a szerző és az igazgató közötti egyet nem értést, a darab színre alkalmazásának ütemét felfejtsük, Beöthy ódzkodása talán igazolhatónak látszik. A hiánytalanul fennmaradt drámabíráói ítéletek szerint *A bor* nem került revízió alá, a többi darabbal ellentétben úgy mutatták be, hogy a drámabíráló bizottság tagjai nem olvasták.²² (Ilyen kivételezett helyzetbe még azok a darabok sem kerültek, amelyeket a szerzők az igazgatók felkérésre írtak.) *A bor* esetében a véleményezés elmaradása arra mutathat, hogy Beöthy valóban nem tartotta bemutatásra érdemesnek, de mivel Gárdonyi ez ellen hevesen tiltakozott, az évad legvégén (az új évad április 1-jén kezdődött) mégis műsorra tűzte: „A *Bor* előadását aztán többször meg kell sürgetni, s csak mikor az apám a mű visszavonásával fenyegetődzik, kerül a sor a színrehozatalra”.²³

A bor az előzetes vonakodások ellenére hatalmas siker lett, az előadások számát és ütemét tekintve a Nemzeti Színház legnézettebb darabjai közé emelkedett, csak a bemutató évében harmincszor játszották. Harminchat éven keresztül folyamatosan műsoron tartották, s bár a későbbiekben már csak évi két-három előadása volt, az érdeklődés még három évtized múltán is kitartott iránta. Úgy tűnik, színpadi karrierjében a törést a filmtörténet új korszaka, a hangosfilmek megjelenése okozta; 1933-ban György István rendezésében és Jávor Pál főszereplésével játékfilm készült belőle.²⁴ 1933-ban a színházban még kétszer játszották, január 8-án és május 14-én, a film első, szeptember 28-i vetítését követően viszont kiszorult a repertoárból, legközelebb csak 1937. november 4-én vitték színre. Ekkor sorozatban, egy hónap alatt nyolcszor is előadták, utolsó előadása 1937. november 29-én volt.²⁵

²⁰ Budapesti Napló, 1901/37, 12.

²¹ GÁRDONYI, *Vonatról vonatra...*, i. m., 26.

²² Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti és Zeneműtár (a továbbiakban: OSzK SzT.), Nemzeti Színház kötetes iratok: Drámabíráói ítéletek, 864. ; OSzK SzT., Nemzeti Színház kötetes iratok: Drámabíráói ítéletek, 685.

²³ GÁRDONYI, *Vonatról vonatra...*, i. m., 26.

²⁴ Nemzeti Filmintézet Magyarország, <https://nfi.hu/filmarchivum/kutatasoktatasi/hungarika-kutatasi-1/120-most-wanted/hangosfilm/a-bor.html> (utolsó megtekintés: 2024. 10. 12.).

²⁵ *A Nemzeti Színház műsorlexikona...*, i. m., 234–235.

A darabot azonban nem csak a pesti közönség ismerte, 1901 áprilisától országszerte játszani kezdték, sőt megjelenése után nem sokkal a bécsi Volkstheater is műsorára tűzte (1903),²⁶ illetve Bodó Ibolya kutatásai szerint az Amerikai Egyesült Államokban élő magyarokhoz is eljutott. A sajtó szisztematikus áttekintése szerint a bemutató évében a következő erdélyi és vidéki előadásokra került sor: 1901. április 26. Arad, május 9. Kolozsvár, május közepe Nagyvárad, Csongrád és Nagyabony, május 24. Pápa, június 9. Nyíregyháza, július 7. Miskolc (műkedvelő előadás), augusztus 2. Hódmezővásárhely, október eleje Debrecen és Pécs, november eleje pedig Nagykanizsa.²⁷ Pintér Márta Zsuzsanna feltárta, hogy Kolozsvárott és Pécsen szintén olyan nagy sikerrel játszották a darabot, hogy ott is készültek szerepképek, s belőlük képeslapok.²⁸ Az amerikai előadások New Yorkban, Clevelandben (Ohio állam), Flintben (Michigan állam) és Homesteadben (Florida állam) voltak. New Yorkban 1905. szeptember 3-án a „Magyarok Nagyasszonya” Római Katolikus Betegsegélyző Egylet, 1907. május 12-én az Állandó Magyar Színház társulata, 1913. március 1-jén a Munkás Betegsegélyző és Önképző Szervezet, 1934. április 1-jén pedig a New York-i Magyar Kamaraszínház színészei adták elő. 1916. június 3-án Flintben a Flinti Első Magyar Férfi és Női Betegsegélyző Egylet, Clevelandben 1919. szeptember 28-án az Amerikai Magyar Színtársulat, Homesteadben pedig 1921 júniusában a Homesteadi Első Magyar Önképzőkör tagjai játszották.²⁹

A sajtó 1907-től kezdve már csak alkalmi vidéki előadásokról számol be, noha a darab a színházi kánonból nem hullott ki teljesen. A műkedvelő együttesek továbbra is játszották, a Budafoki Polgári Iskolák műkedvelő színjátszó köre 1914-ben például magát Gárdonyit is meghívta az előadására.³⁰ Hivatásos társulatok később előadták Ungváron (1933), illetve Sepsiszentgyörgyön (1956) és Marosvásárhelyen (1980). 1974-ben a Déryné Színház, 1985-ben a Békéscsabai Jókai Színház vitte színre.³¹ A közelmúltban a Komáromi Jókai Színházban állították színpadra Bezerédi Zoltán rendezésében. Erről a 2007-es produkcióról Nánay István elismerően azt írta, hogy „Bezerédi Zoltán nemcsak az író intelmeit fogadta meg, amikor a komáromi Jókai Színháznál elvállalta *A bor* színre állítását, de azt az előadásmódot is

²⁶ PINTÉR, *i. m.*, 365

²⁷ Borsod: Miskolczi Értesítő, 1901/27, 3.; Budapesti Hírlap, 1901/131, 10.; Budapesti Hírlap, 1901/273, 9.; Magyar Polgár, 1901/105, 5.; Magyar Szó, 1901/100, 11.; Magyar Szó, 1901/229, 6.; Szabadság, 1901/42, 4.; Nyírvidék, 1901/24, 15.; Pécsi Figyelő, 1901/231, 6.; Pesti Hírlap, 1901/133, 9.; Pesti Hírlap, 1901/169, 7.; Pesti Napló, 1901/143, 10.; Székesfehérvár és Vidéke, 1901/126, 3.; Vásárhelyi Híradó, 1901/61, 3.

²⁸ PINTÉR, *i. m.*, 365.

²⁹ BODÓ Ibolya, *Amerikai magyar színjátszás: Adattár 1869–1970*, Bp., Argumentum – OSZK, 2001, 53, 67, 103, 126, 139, 147, 181.

³⁰ Erről a műkedvelő előadásról megjelent hat jelenetkép. Lásd: Ország-Világ, 1914/, 8, [1].

³¹ PINTÉR, *i. m.*, 365.

megtalálta, amellyel e darabot a műfaj jellegzetességeit nem megtagadva, mégis mai hangon és színpadi nyelven lehet játszani”.³²

A bor kiadásai

A dráma a *Corvina: A Magyar Könyvkereskedő Egyletének Közlönye* szerint ötször jelent meg Gárdonyi életében: 1901-ben, 1902-ben, 1905-ben, 1914-ben és 1923-ban. Noha az egyes kiadások példányszámát nem ismerjük, megjelenésük ütemét láthatóan a darab színpadi sikeréhez igazították. Az első négy évben *A bornak* csak a Nemzeti Színházban összesen hetvenhárom előadása volt, 1902. május 29-én már az ötvenediknél jártak.³³ Emellett az ősbemutató évében különböző erdélyi és vidéki városokban is játszották, s a hivatásos színtársulatok mellett műkedvelő együttesek is színre vitték. Az első kiadás megjelenését közvetlenül a bemutató utánra időzítették, a *Corvina* először 1901. április 10-én adott hírt róla.³⁴ A példányok valószínűleg néhány hónap alatt elfogytak, 1902. január 30-án ugyanis már a második kiadás megjelenéséről olvashatunk.³⁵

A nyomtatott szövegnek a színházi világhoz való szoros kapcsolása már az első kiadás esetében felfedezhető: a szennycímlap verzőján közölték, hogy „Ezt a darabot jótékonycélra egyesülő műkedvelők a jog megszerzése nélkül is előadhatják. Irkálni se kell emiatt sehova. Színházak az előadási jogot Bárd és testvére cégnél válthatják meg”, illetve a Személyeket soroló fölió verzőján lehozták az ősbemutató szereposztását is. Ilyen paratextusokat azonban ritkán, de más művek esetében is találunk, s magának *A bornak* a kiadástörténetét sem ez teszi elsősorban érdekessé. Kiadásról kiadásra haladva azt látjuk, hogy a szerző a darab előadásait követve folyamatosan változtatott az egyszer már sajtó alá rendezett szövegen, pontosabban leginkább a másodlagos szöveg (secondary text) referenciaköréhez tartozó szerzői utasításokon. A különböző kiadások összehasonlítása egyértelműen arra mutat, hogy a második és harmadik kiadás nem utánnyomás, számtalan olyan kiegészítést tartalmaznak, amelyek az első kiadásban még nem szerepeltek. (A negyedik és ötödik kiadás már a harmadikat követi.) Ilyen sajtósági gyakorlattal, egy dráma esetében a szerzői szándéknak a színházi események hatására történő többszörös felülírásával Gárdonyi előtt nem(igen) találkozhatunk.

³² NÁRAY István, *A népszínmű él*, Revizor, 2008. július 8., <https://revizoronline.com/gardonyi-geza-a-bor-komaromi-jokai-szinhaz-kisvarda/> (utolsó megtekintés: 2024. 10. 12.).

³³ *A Nemzeti Színház műsora...*, i. m., 234.

³⁴ *Corvina*, 1901/10, 48.

³⁵ *Corvina*, 1902/3, 12.

Pontosításaival, újonnan írt aprólékos utasításaival láthatóan azt szeretne volna elérni, hogy mindenhol az ő értelmezésének megfelelően játsszák a darabot. Azt nem árulja el, hogy hol, mely rendezői utasítással, illetve színészi szerepértelmezésével volt elégedetlen, a sajtó alapján annyi tudható, hogy a nemzeti színházi előadások mellett 1901. április 26-án az aradi társulat előadását is látta. Gárdonyi 1901. március 28-án azt írta a fiának, hogy az ősbemutató előtt bejárt a Nemzeti Színház próbáira: „Kedves fiam! Igen fáradt vagyok, ezért nem írok hosszabb levelet. Ma volt a főpróba. A harmadik felvonás jól ment, az első és második még holnap pénteken is tanulás alá kerül. Olvassátok el a holnapi (pénteki) budapesti naplóban a cikkemet. Csókol A.”³⁶ Az esetleges harmadik kiadás előkészítéséhez is köthető az a Gárdonyi által 1902. december 29-én Somló Sándornak, a Nemzeti Színház új igazgatójának írt levél, amelyet Pintér Márta Zsuzsanna már feltárt és más kontextusban idézett: „Végül arra kérlek, légy kegyes intézkedni, hogy a saját darabjaim előadására engem bebocsássonak. Nem tudom, más szerző hogyan van, de én azt hiszem: jogom van a darabjaimat megnézni”.³⁷

Gárdonyi a második és a harmadik kiadásba egyrészt meglévő párbeszédet egészített, bővített ki, másrészt új szerzői instrukciókat írt. A második kiadásban például Baracs egyik hosszabbra sikeredett szónoklatát törte meg úgy, hogy Durbintstól beiktatott egy mondatot:

BARACS

Éshát mégis együtt élnek, ameddig élnek. Biróné asszonyom ott van a biró uram házába; Durbintsné asszonyomat is ott látom a Durbints sógor házába.

DURBINTS

Ott ő[gye] m[ög] a f[ene].

BARACS

Pákozdi gazda is együtt élne feleségével ma is, ha az isten el nem szólította vóna őkegyelmét. De Baracs Imrénét nem szólította el az Isten se, nem el az Isten sem, nem kergette el az Isten se! Ami bajunk vót egymással, kinek mi köze benne! Aztán hát: hallota-e azt embör valaha, hogy az asszony emmiatt otthagyja az urát? Nem azt esküdte-e az asszony, hogy soha el nem hagyja! És még hogy én mönjek utána. Kötőfékkel hozzam vissza, mer a szive nem tudta vissza hozni! Hát akkor törjön el a lábam, mikor utána indulok!³⁸

³⁶ A levelet idézi: PINTÉR, *i. m.*, 358.

³⁷ PINTÉR, *i. m.*, 351. (A levél kéziratáról Pukánszky Kádár Jolán készített gépirásos másolatot: OSZK SzT., 2/851.

³⁸ GÁRDONYI Géza, *A bor*, Bp., Singer és Wolfner, 1902, 81.

Majd a harmadik kiadásban Durbints megszólalásához tett egy lábjegyzetet: „Suly nélkül, könnyed ráhagyón.”³⁹ Más esetben úgy vélte, jobb lesz, ha a két cigányzenész a szerzői utasításnak megfelelően nemcsak mozgásával („A fára másznak.”), hanem szavakkal is kifejezi, hogy tartanak a részegen verekedő Baracs Imrétől. A második kiadásban a szerzői utasítást megtartva Gárdonyi így szólaltatja meg Kátsát és Bigét: „Ja-ja-jaj! Huzsódjunk ide a zivatar elől.”⁴⁰ Az 1905-ös, harmadik kiadásban pedig egy lábjegyzetet csatol a szavaikhoz: „A cigányok e jelenet alatt mozogjanak és kiabáljanak, hogy e jelenet ne legyen kedvtelenítő hatású a nézőkre”.⁴¹

A instrukciók közül a legtöbb a színészeknek szól, de találunk olyanokat is, amelyek a rendezőket célozzák. Gárdonyinak általában a színészek hanghordozásával, túlzó gesztikulációjával volt gondja.

Első kiadás (1901)	Második kiadás (1902)	Harmadik kiadás (1905)
ESZTER Még most se iszik az urad? (12.)	Lábjegyzetben: Ezt közömbös beszélgető hangon kell kérdezni, nem pedig olyan hangsúlylyal mintha azt kérdezné: Hát holnap akasztják az uradat? – És a folytatás is ilyen egyszerű beszélgetés legyen. (12.)	
MIHÁLY Igyál hát velünk, mit gyerekesködöl!” (24.)	(Koccintani akar.) (26.)	Lábjegyzetben: Ez a kínálgatási jelenet egyszerű, gyorsan folyó legyen, tehát ne lassu és kínos, mint a rabvállatás. (25.)
BARACS Nem iszok (<i>Tréfásan, vidáman legyint.</i>) Nem iszok száz forintért se! (27.)		Lábjegyzetben: Tehát ne olyan tragikus hangon mondja, mintha azt mondaná, hogy nem rakja le a fegyvert Világoson. (23.)
JULI (<i>Arcát az ura arcához simítja.</i>) (28.)		Lábjegyzetben: Ez is mintegy véletlenül történik, tehát semmi háremi jelenet. (25.)
		Lábjegyzetben: Még akiktől láttam e szerepet, mind kétségbeejtően józanan

³⁹ GÁRDONYI Géza, *A bor*, Bp., Singer és Wolfner, 1905, 75.

⁴⁰ GÁRDONYI, *A bor*, 1902, 52.

⁴¹ GÁRDONYI Géza, *A bor*, 1905, 49.

BARACS (<i>Ellőki az asszonyt s a botot felragadja.</i>) Ki mer énvelem így beszélni! (56.)		csinálták. Külön figyelmeztetem tehát a szereplőt a részegségnek arra a nagy skálájára, amelyet ebben a felvonásban végig kell alakítania. (48.)
MIHÁLY Hát...Isten álgyon mög! (Mérgesen bemegy.* A bentlevőkhöz:) Nem gyön be. (167.)		Lábjegyzetben: Kérem a szereplőt, ne köpjön. A magyar ember nem macska. (139.)
BARACS (Mikor a füttyölésben a dal közepére ér, szomoruan fujja. Leül az eperfa alatt levő asztalhoz s vagy dalszerűen vagy csak keserves hangon: Most látszik meg ki az igazi árva... Az asztalra borul?) (112.)		Lábjegyzetben: De nem sír. Sohse sír a paraszt-ember, legfeljebb könnyezik. (94.)
JULI A litániáról gyön a nép... Möglátják... (159)	Lábjegyzetben: Ezt nagyon érthetően kell mondani, mert az erős okok közé tartozik. A paraszt nem szereti, ha a falu róla beszél. Baracsnak is ki kell fejeznie arcában, feje fordításában, hogy a falu szeme előtt ülni nyugtalanító gondolat. (159.)	

A rendezőknek szánt instrukciói nem magának a darabnak a színpadi értelmezésére fókuszálnak, hanem inkább a jelenet, a helyzet jobb megértést próbálják előidézni.

Első kiadás (1901)	Második kiadás (1902)	Harmadik kiadás (1905)
BARACS (<i>A pohár mellé teszi a kezét. A pohár feldől. Feje lóg. Dűnnyög. Pipáját akarja felvenni, de visszahajítja. Végre az asztalra borul és elalszik.</i>) (61.)		Lábjegyzetben: Az asztalra borulás után a sugó lassan tízig olvasson és csak akkor adjon jelt a kárpit leeresztésére. (52.)
A szoba közepén négyszögletű asztal. Az asztalon tányérban kálács, továbbá: literes boros üveg. (129.)	Figyelmeztetem a rendezőt, hogy az üveg kisebb ne legyen, és a bor lássék benne, különben az utolsó jelenet elvész. (118.)	

BARACS A lábán fényes fekete új csizma. Fején új kalap. A kezében bot. Balról jön. (156.)	A színpadi csizmák talpát gumival kellene talpaltani, mert erősen rontja az illúziót a deszkadübörgés. (144.)	
--	--	--

A kiadások közötti eltéréseket illetően érdekes az is, hogy *Göre Gábor nótájának* a kottáját nem minden Gárdonyi életében megjelent kiadásban adták közre. Mint Barsi Ernőtől tudjuk, a zongorán, orgonán s hegedűn is játszó Gárdonyi személyétől nem állt távol a dalszerzés sem,⁴² a csatolt kotta szerint „A szép asszony, mög az bor” kezdetű nóta szövegét és dallamát is ő maga írta. A nóta azonban nem magához *A borhoz* készült, kottája már a színmű keletkezése előtt megjelent, a Klökner Ede Zeneműkiadó adta ki 1897-ben három más „tréfás dal”-al együtt *Lependi nóták* címmel.⁴³ Az első felvonás hetedik jelenetében felhangzó dal kottája belekerült az első kiadásba (a kihajtható mellékletet épp oda rakták, ahol a nóta felhangzik, a 40. és a 41. oldal közé), a másodikba és a harmadikba viszont már nem. Ez valószínűleg azért lehetett így, mert az ősbemutatót követően a kottát megjelentették önálló kiadvány formájában, illetve bekerült a *Göre Gábor bíró úr könyvének* újabb, 1901 nyarán megjelent kiadásába (*Göre Gábor bíró úr könyve. Mindönféle levelei, kalandozásai és tapasztalattjai az Katufrék sógorral, még az Durbints sógorral. Az én nótám is benne van ebbe a könyvbe, mög a kanászé*).⁴⁴ A különálló kottán azt ugyan nem jelezték, hogy *Göre Gábor nótája* felhangzik *A borban* is, de Gárdonyi a Nemzeti Színházhoz való kötődésre utalt a címlapon, a következő ajánlást írta rá: „Beöthy Laczi barátomnak és kedves nejének Soldos Sáríka urhölgy Önagyságának hódoló tisztelettel ajánlva”.⁴⁵ Az 1914-es negyedik kiadásba aztán, távolodva az ősbemutatótól és a nóta többszöri kiadásától, ismét visszakerült a kotta, de már nem oda, ahol a színműben felhangzik, hanem a kötet végére.⁴⁶

Göre Gábor nótája..mp3

47

⁴² Dr. BARSÍ Ernő, *A muzsikáló Gárdonyi*, Győr, Magyar Kultúra, 2013, 63.

⁴³ Corvina, 1897/26, 143.

⁴⁴ Corvina, 1901/19, 1.; Corvina, 1901/22, 1.

⁴⁵ *Göre Gábor nótája*, szövegét írta GÁRDONYI Géza, zenéjét szerző DANKÓ Pista, Bp., Nádor Kálmán, [1902].

⁴⁶ GÁRDONYI Géza, *A bor*, Bp., Singer és Wolfner, 1914.

⁴⁷ Zongorán játssza Müller Albert, felénekelte és a felvételt készítette Bánkuti Gellért. A nóta életre keltése az egyéni ötletem volt, a felvétel kifejezetten a dolgozathoz, az ősbemutató rekonstruálásához készült.

Az adaptációtól az ősbemutatóig

A bor című elbeszélés először 1899-ben a Mikszáth Kálmán szerkesztette *Almanach az 1899. évre* című válogatáskötetben jelent meg. (Később Gárdonyi *Az én falum* című novellaválogatásának második kötetében közzétették.) Főszereplője Baracs Imre, aki részegen anyja és felesége veszekedésére érkezik haza, s miután látja, hogy „felesége rányelvel az anyjára, őt is elfutotta a méreg, és felkapta a botját”.⁴⁸ A feleség a verést követően „nagy lánggal felöltözött az ünnepi ruhájába. Megkapta a fia kezét és elrohant. Vissza se nézett.”⁴⁹ A narrátor in medias res vezeti be az olvasót a történetbe, Baracsot akkor ismerjük meg, amikor a feleségével való konfliktus már megtörtént. A novella egy őszi, vasárnapi reggelre indul („Az őszi napfény a tornácra tűz”⁵⁰), Baracs ünnepi öltözetben (új, kék posztónadrág, mellény, kipucolt csizma) házának tornácán áll, kisfiát, Jancsit indul meglátogatni. Amíg felesége családjának házához tart a falu másik végébe, megismerjük a bonyodalmat. Kiderül, hogy Baracs öt éve józan, de amikor az „új papházat feltetözték, neki is innia kellett a pap egészségére”.⁵¹ Hazaérkezésekor a felesége és az anyja Jancsika torokgyulladásra miatt veszekedett, a feleség úgy vélte, anyósa miatt betegedett meg a kisfiú: „Bebugyolálta a kis Jancsinak a nyakát kendővel, hogy a szél meg ne fújja. Hát a szél nem is fújta meg Jancsikát, hanem torokgyulladást, azt kapott. Az asszony azt mondta, hogy a kendő okozta a gyulladást, az öreganyó meg azt felelte rá, hogy ne tanítsa a csirke a tyukot. Szó szóba. A két asszony csípőre tette a kezét: összezsátoztak”.⁵² A feleség elköltözése után megjelenik Baracs házában az asszony nagybátyja, hogy elvigye az unokahúga holmiját. Baracs az anyjával szólva tiltakozik az ellen, hogy azért megy Jancsikához, mert békülni szeretne. A házhoz érve meg sem kísérli a beköszönést, inkább leül egy kőre: „Az a kő nem tartozik az asszony portájához, és hát a madár is ott ül le, ahol akar.”⁵³ Vele volt a kutyája is, akit ugyan többször próbált hazakergetni, de az állat nem távozott. A kutyának egyrészt szimbolikus jelentése van, jelenléte azt hangsúlyozza, hogy a feleségnek és a férjnek legalább annyira ragaszkodniuk kellene egymáshoz, mint a kutyának a gazdájához: „Baracs Imre nem bánná most, ha a felesége házából

⁴⁸ GÁRDONYI Géza, *A bor = Almanach 1899. évre*, szerk. MIKSZÁTH Kálmán, Bp. Singer és Wolfner, 1899, 35.

⁴⁹ Uo., 36.

⁵⁰ Uo., 30.

⁵¹ Uo., 36.

⁵² Uo., 35. Gárdonyi a novella későbbi kiadásakor átirta a szövegben bizonyos részeket, például az idézett sorokat is. A későbbi kiadásban a következőképpen szerepel ez a rész: „Bebugyolálta a kis Jancsinak a nyakát kendővel, hogy a szél meg ne fújja. Hát a szél nem is fújta meg Jancsikát, hanem torokgyulladást, azt kapott. Az asszony panaszkodta, hogy a kendő okozta a gyulladást. Az öreganyó felforrant. Micsoda beszéd ez? Szó szóba. A két asszony csípőre tette a kezét: összezsátoztak.”

⁵³ Uo., 39.

ráfutna egy kutya. Megütné bottal. De kutya ott sincs. Nem fut utána senki.”⁵⁴ Másrészt az állat teremt kapcsolatot Baracs és a ház népe között. Kisfia észreveszi a küszöbön lévő kutyát, s amikor kilép a házból, megpillantja az apját is. Utána kijön a feleség is, aki beinvitálja Baracsot a házba, de Baracs nem mozdul, Gárdonyi a Jancsika szájából elhangzó utolsó mondattal nyitva hagyja a történetet: „– Azt hát – feleli a gyerek. – Ott van mán kendnek a bor is az asztalon.”⁵⁵ Az asztalon lévő bor éppúgy előjele lehet egy újabb konfliktusnak, mint az esetleges kibékülésnek.

A drámának szintén Baracs lesz a főszereplője, de Gárdonyi a színpadi változat esetében a novelláénál jóval nagyobb szereplőgárdával dolgozott. A drámának összesen tizenkilenc beszélő szereplője van, akik közül négyet megtalálunk a pretextusként használt szövegben: Baracsot, a feleségét, kisfiukat, Jancsit, illetve a feleség nagybátyját. Új szereplőként érkezik Baracs Matyi, Szunyog Rozi, Göre Gábor, Göre Gáborné, Durbints Pál, Kátsa, Bige, Tepsi, Baracsék szomszédja, Eszter, illetve Ceglédi Pál kovács és állatorvos. Göre, Durbints és Kátsa Gárdonyi novellisztikájából jól ismert figurák, mindhárman egy-egy novellaciklus címadó szereplői (*Göre Gábor bíró úr könyve*, *Durbints sógor*, *Kátsa*), illetve megjelennek egymás történeteiben is.

Göre figurájának sajtóbeli megjelenését 1892-re datálják.⁵⁶ A róla szóló első novelláskötet (*Göre Gábor bíró úr könyve*) 1895-ben jelent meg Gárdonyi saját kiadásában. A soron következő köteteket már a Singer és Wolfner adta ki, a dráma bemutatójáig a következő Göre-, illetve Durbints- és Kátsa-kötetek megjelenéséről tudunk: *Göre Gábor úr könyve: Új darabokkal megsziporított kieresztés* (1896), *Göre Gábor bíró úrkönyve: Mindenféle levelei, kalandozásai és tapasztalatai az Katufrék sógorral, Durbints sógorral mög az Maros Kutyával. Versők is vagynak az könyvbe* (1897), *Durbints sógor vagy szóval ez a könyv főképpen a Durbints sógorral foglalatoskodik, benne van a sógor tzethalála és mög más efféle köserves történetek* (1898), *Göre Gábor bíró ur könyve* (1899, negyedik kiadás), *Göre Gábor bíró úr: Vesződelmek, más szóval nem matskaugrás ide Amerika se* (1899), *A Kátsa, más szóval ebbe a könyvbe van mögirva a Kátsa tzigány élete világra gyövetelétül kezdve mind a zakasztófáig, a mire rá is szógált vóna, mert tejjes egész életibe nagy kutya vót. Továbbá itt vannak a búzeonyba szörzött tapasztalatok is* (1899). Göre Gábor annyira népszerű volt, hogy figuráját különböző élethelyzetekben megjelenítve még kereskedelmi forgalomba került levelezőlapokra is

⁵⁴ Uo., 38.

⁵⁵ Uo., 42.

⁵⁶ KOVÁCS, i. m., 121.

rányomtatták.⁵⁷ Ő, Durbints és Kátsa a drámában a novellákból ismert szerepkörben tűnnek fel: Göre bíróként, Durbints esküdtként, illetve Göre Gábor barátjaként, falubeli ismerőseként, Kátsa pedig cigányzenészként.

Gárdonyinak a novella színpadra alkalmazása során az első feladata az volt, hogy nevet adjon a novellában nem nevesített szereplőknek. A főszereplő és a kisfiú nevét a drámában is megtartotta, Baracs Imreként és Jancsikaként szerepelnek. A feleség Szunyog Juli, a nagybátyja pedig Szunyog Mihály lett. Az új szereplők közül a legtöbb arra hivatott, hogy Baracs bűnének ábrázolását, illetve megítélését elősegítse. Ebből a szempontból különösen fontos Baracs Matyinak és Szunyog Rozinak a szerepeltetése, az ő párosuk ugyanis egyfajta párhuzamként arra mutat rá, hogy hogyan alakulhatott volna Baracs élete, ha nem hagy fel időben az ivással, illetve mekkora a hitele egy valaha iszákos embernek mások előtt.

Gárdonyi a színpadra szánt változatban, eljátszatva a történetet, igyekezett tompítani Baracs bűnét. Arra ugyan már a pretextusként használt novellában is utalt, hogy főszereplője nem rossz ember, hibájáért kizárólag részeges állapota, az alkohol okolható, de a drámában ezt jóval erőteljesebben nyomatékosította. Noha a novellában nem egyértelmű, hogy a főszereplő miért adta fel a józanságát, a narrációból arra lehet következtetni, hogy különösebben senki sem bízta erre, ő maga gondolta úgy, hogy a paplak felújítása alkalmából neki is innia kell („új papházat feltetőzték, neki is innia kellett a pap egészségére”).⁵⁸ A drámában viszont egyértelműen a feleség veszi rá az ivásra. Ennek a súlyponteltolódásnak a jelentőségét Gárdonyi jól kiugratja azzal, hogy a feleség végleges rábeszélése előtt, illetve azzal párhuzamosan több szereplő is próbálja rávenni Baracsot az ivásra. Először Göre: „Hát akkor igyál. Nem vagy te se nímöt, / s lúd!”, majd Szunyog Mihály: „Igyál no!”. Ezután jön Juli háromszor („De hát mér / nem iszik kend? Igyék, lelköm!”, „Én hát, kedves! Igyék.”, „Matyi kedvéér! Akarom no, hogy igyék! / Hát igyék no, mért is ne inna / már. Mög a vendégek kedvéér.”), majd Szunyogné: „Hát mér nem iszol? Igyál fiam!”. Baracs azután adja be a derekát,

⁵⁷ A Corvina 1900. április 30-án adott hírt a Görét ábrázoló levelezőlapokról, vagyis azok már *A bor* bemutatása és kiadása előtt megjelentek: „Nagy föltűnést kelt – és méltán – az a nyolc féle Göre Gábor levelező-lap, mely most jelent meg a Singer és Wolfner-cég kiadásában. Az első *igazi magyar* levelező-lapok ezek, melyek éppen azért, az óriási verseny mellett is, kelni fognak; de még ezért is, mert Göre Gábor népszerű alakja s a tréfás szöveg kiválóan alkalmassá teszi ezeket a levelezőlapokat, hogy megvegye, fölhasználja mindenki, akár gyűjtő, akár nem gyűjtő az illető. Kiállításuk is valóban szép, jogosan mondhatnók, hogy művészi és e mellett olcsók: bolti áruk egyenként 10 fill., 100 db. 4 kor. Ezeket a levelező-lapokat árusítani fogják szívesen még azok a könyvkereskedők is, akik különben nem foglalkoznak ennek az irodalomnak a terjesztésével”.

A Galéria Savaria nevű online piactéren három levelezőlapot árulnak, s az egyik esetében jól kivehető, hogy 1900-ban adták fel.

https://galeriasavaria.hu/kereses/?keyword=g%C3%B6re+g%C3%A1bor&srltid=AfmBOoo9iVrLFN0ATUNH oTjP_hCs-Ot_5sZI4ht74QXnXWHJ-Hlt80hc (utolsó megtekintés: 2025. 01. 07.)

⁵⁸ GÁRDONYI Géza, *A bor = Almanach...*, i. m., 36.

hogy felesége testi kontaktussal is ráerősít a kérlelésre: „(Arcát az ura arcához simítja.) Az én kedvemér!” Aztán a győzködő családtagok az egyre részegebb Baracsot látva olyan párbeszédbe kezdenek, amely egyrészt előkészíti a következő eseménysort, másrészt már Baracs egyfajta felmentésére szolgál:

BARACS

Hát.. csak! Mögfogadtam egyszer, hogy nem iszok, hát nem iszok! Ha én egyszer valamit mögfogadok, hát az mög van fogadva! De ha az asszony mondja, hogy igyak, nem ronthatom mög a kedvit! [...]

GÖRE

(*Julihoz.*) Ejnye hugomasszony, hát mér fogadtattál vele ilyen bolondot!

JULI

Nem is én: édösanyám.

SZUNYOGNÉ

(A konyhaajtóból.) Én? Dehogyan én: Mihály bácsi fogadtatta.

MIHÁLY

Én-e? No nézd, még rám akasztják! [...] Annyi az igaz, hogy ezt a Julit egy kicsit puhán nevelte az anyja, oszt hogy az Imrének ezön állott mög a szöme, hát beszélgettünk, hogy Uram teremtem mit is tőgyünk. Mer a Juli is halálig oda vót, rőttenőn öszve-gyönyörködtek. De hogy az Imre mindön vasárnap vereődött a kocsmába, mondok nem löhet lányom, nem löhet. Mer ahogy mondom; olyan pityergős lány vót ez.

GÖRE

Ez az asszony? Pityergős? Hiszen ez az asszony, ha embör vóna, hát huszárkáplár vóna.

MIHÁLY

Akkor olyan vót, oszt még hozzá fehér is, mint az ostya.

BARACS

Szép lány vót!

MIHÁLY

[...] (Göréhez.) Aztán lássa kend, attól féltünk, hogy az Imre gerázda embör lösz.

SZUNYOGNÉ

Az is lött vóna!

MIHÁLY

[...] Akkor mondtuk neki, hogy ha éppen olyan nagyon él-hal a lányér, hát bucsuzzék el az italtul.

SZUNYOGNÉ

Mög is fogadta neköm szentül.

MIHÁLY

Neköm kezet adott rá.

JULI

Neköm megesküdt.

GÖRE

No okosan tötted, szépen tötted, de nem löhettél józan, mikor ezt fogadtad.

DURBINTS

Én is, ö. m. a f., mindig mögfogodom, mikor nagyon részög vagyok. Másnap elfelejtöm.

BARACS

(Julihoz.) De nem is vótam gerázda, igaz-e?

JULI

Mióta együtt élünk, egy rossz szóval se bántott *(Ráteszi kezét az ura kezére. Szerelmesen néz reá.)*⁵⁹

A novellában Baracs egyértelműen bántalmazó férjként, feleségverőként jelenik meg, s bár a drámában sem tesz másként, magát a szituációt Gárdonyi egészen más kontextusba helyezi. A bonyodalom kiindulópontja ebben az esetben nem Jancsika betegsége, illetve Baracs feleségének és anyjának a vitája lesz (Baracs anyja a drámában már nem is szerepel). A színpadi adaptációban a bonyodalom forrásává az válik, hogy Juli próbálja rávenni részeg férjét arra, hogy hagyja abba az ivást és feküdjön le. Baracs az agitáció következtében azonban nem egyedül a feleségét bántja, mindenkit elver, aki az útjába kerül. Megveri a teljes rokonságot, nekiugrik az őt csillapítani akaró testvérének, s olyan dühödten viselkedik mindenkivel, hogy a cigányzenészek ijedtükben felmásznak a fára. Baracs agresszív viselkedése a szerzői utasítás szerint a színpad mögött történik: „Nagy zene-bona és dübörgés, szóval dulakodás lármája hallatszik belőlről”.⁶⁰ A verést követően a háznép tagjai kifutnak a színre, először Juli és Szunyogné mondja el a közönségnek, hogy Baracs megverte őket, majd a dráma későbbi részében Matyi révén fény derül arra is, hogy Baracs még Rozit is megütötte.

JULI, SZUNYOGNÉ, ROZI, MIHÁLY

(Rendetlen ruhában tolonganak ki az ajtón, Juli a fiát is magával ragadja. Mihály, ingben, gatyában, hajadonfővel).

JULI

(Kibontott hajjal, szaggatott lélekzettel, sírástól fuldoklón.) Megvert!... Engem!... Fiam! (Ki a kapun s el jobbra.)

SZUNYOGNÉ

(A Juli kiáltásainak szüneteiben.) Jaj! El ebből a házból! Égjen porrá! Szakadjon össze! **Engöm mögütni!**

MIHÁLY

(Együtt a két asszonnyal, ha egyszerre hangzik is.) Haza! Mönjünk haza! Kocsit! Kocsira mind!
Juli, Rozi, Mihály, Szunyogné *(El a kiskapun s jobbra az utcán).*

⁵⁹ GÁRDONYI, *A bor*, 1901, 34–37.

⁶⁰ Uo., 52.

MATYI

(A botot a bátyja kezéből kiteperve.) A botot... ide!...

Baracs: Meghalsz te is! *(Kifordul Matyi alól és berohan. A szobából újra törés, zúzás, dübörgés hallatszik.)*

MATYI

(A kiskapunál megáll. A távozók után néz. A fejét tapogatja s a tenyerét nézi. Vérzik.) [...]

MATYI

(Keserves sóhajtással.) Hej! Elverte kend az én feleségömet is!⁶¹

Baracs tettének elítélése a novellában a családtagok cselekedetében nyilvánul meg: a feleség elköltözik, nagybátyja pedig kipakolja a hozományát Baracs házából. A drámában ezzel szemben egy meglehetősen sajátságos helyzet teremődik, a falu egésze bevonódik a történetbe, s Gárdonyi a többiek viselkedését és megnyilvánulásait úgy alakítja, hogy Baracs a verekedést követően ne váljon ellenséges figurává. Először úgy tűnik, Baracsot mindenki elítéli, Juli hozományaért már nem Szunyogh Mihály megy egyedül, vele tart a néhány héttel korábban még Baraccsal mulatozó Göre Gábor, Durbints, Kátsa, a Kisbíró, illetve Rozi is. A férfiak Baracs szemére vetik, hogy megverte a feleségét, majd az rájuk pirít, tudván, hogy ők se különbek nála (ráadásul úgy tűnik, ők nem is feltétlenül voltak a verésnél részegek):

BARACS

Nem kergettem el. Hazudik, aki azt mondja, hogy én elkergettem.

GÖRE

No, hát nem jókedviből futott, az is igaz!

MIHÁLY

Nem úgy bántál vele, ahogy jóembörnek jóasszonnyal illik.

DURBINTS

Akár azt mondjuk: mögverted; akár azt mondjuk: elverted, – csak ű vót az, akinek nem esött jól, ő. m. a f.

BARACS

(Durbints szemébe.) Hát kend talán sohse verte mög a feleségit?

DURBINTS

(A nyakát tekergeti. Kis szünet után.) Azt nem mondom...

⁶¹ Uo., 57–58, 76. (A félkövér kiemelések tőlem.. N. P.)

BARACS

(Mihály szemébe.) Kend talán sohse verte mög a feleségít?

MIHÁLY

(Zavarodottan.) Hát... izé... (Mérgesen.) Mit gyóntatsz engöm! (Félre néz.)

BARACS

(Görének a szemébe.) Kend talán sohse verte mög a feleségít?

GÖRE

Nono, hát... De mög is érdemölte! Mer a nyelves asszony, hiába no, avval másképpen nem bir az embör!

BARACS

Éshát mégis együtt élnek, ameddig élnek. Biróné asszonyom ott van a bíró uram házába; Durbintsné asszonyomat is ott látom a Durbints sógor házába; Pákozdi gazda is együtt élne feleségével ma is, ha az Isten el nem szólította vóna ökgiyelmét De Baracs Imrénét nem szólította el az Isten se, nem küldte el az Isten se, nem kergette el az Isten se! ⁶²

Baracs ezt követően hosszasan szónokol a házasság szentségéről („Nem azt esküdte-e az asszony, hogy soha le nem hagyja! És még hogy én mönjek utána”) és saját jóraavalóságáról: „Nem vótam gonosz embör! Nem vótam se kártyás, se részögös, se dologtalan! A vége az, hogy tűz nélkül a tűzhely, élelem nélkül a jószág, rönd nélkül a ház. [...] Becsületes nevem vót, – faluhosszat hurcolt rongy most az én nevem!”⁶³

A novellában a hozomány kipakolása egy szó nélkül zajlott le, és Szunyogh Mihály csupán egy ágyat és egy ládát vitt el. A drámában viszont Rozi utasítására gyakorlatilag felpakolják az egész házat minden értékével, háziállatával együtt:

MIHÁLY

(Göréhez) Ez a lány tudja, hogy mi az asszonyé.

ROZI

Mindön, ami a házban van!⁶⁴

A pakolási jelenet tömegjelenetté fejlődik, megjelenik Durbints, Göre, Mihály, Baracs, Rozi, Matyi, Kátsa, a Kisbíró, a Kocsis, illetve Görénével karöltve három falubeli asszony. Göréné azonban Mihályék útjába áll, és lopással vádolja őket „Tiétek ám a kúnhalasi pityke! Latrok! Tolvajok! Rablók! (*Hátra.*) Hej, asszonyok, ne engedjük ezt a gazdát...” Amikor Mihály azt mondja, hogy „Itt tisztára az Imre a hibás”, Göre Baracs védelmére kel: „Nem az Imre”. Baracs

⁶² Uo., 88–90.

⁶³ Uo., 91.

⁶⁴ Uo., 85.

nem szól bele, hogy mit vihetnek el, de amikor Rozi kimondja, hogy „Végeztünk, Mihály bácsi. / Azt hiszem, nem felejtöttünk itt semmit.”, akkor a nő elé dobja a jegygyűrűjét. A kisemmizés közben, s azt követően a falu támogatása átbillenni látszik Baracs oldalára, a falusi asszonyok sajnálni kezdik. Egyikük azt mondja, hogy „Szögény Imre, de mögesött neki”, míg egy másik ezt megerősítve: „Nagyon bűnnek eresztötte a fejét.”⁶⁵

Ezt követően Gárdonyi egy új cselekményszál beiktatásával ismét Baracs pozitív oldalát emeli ki. A magára maradt főszereplőhöz közeledni kezd a rosszindulatú szomszédasszony, Eszter, de Baracs határozottan elutasítja, s kiáll felesége mellett. Felmentéséről ugyanakkor nincs szó, s bár Baracs karaktere egyre pozitívabban ábrázolódik, lélektanilag a dráma mégis mélyebb problémákat vetít elénk. Rozi elverésével nagyobb súly helyeződik a főszereplő vállára, hiszen a viselkedése lesz az oka annak, hogy Matyi és Rozi teljesen eltávolodnak egymástól, s az első felvonásban kibontakozó szerelmük véget ér.

Lényeges különbség mutatkozik továbbá a két szöveg befejezésében is. Gárdonyinak a színen fel kellett oldania a pretextust záró balladai homályt, a zárójelenetet egyértelműsíteni kellett. Választása a boldog végkifejletre esett, az egykori házastársak újra egymásra találnak. A bor döntéshozatalszerű felkínálása hasonlóan megjelenik a drámában is, Baracs itt azonban egyértelmű gesztussal családja újraegyesülését választja az ital helyett:

JULI

(Ránéz Baracsra.)

BARACS

(Félig elfordultan komoran pipázik.)

JULI

(Fölkel. Tétován, időnkint Baracsra pillantva a szekrényhez megy. Kiveszi a bort és egy poharat, s hozza. A bort Baracs elé teszi az asztalra, s töredelmes hangon rebegi): Igyék... ha jólesik.

BARACS

(Lassan komolyan fölemeli a fejét, s a feleségére néz. Az üveget félretolja. Az asszonyt lassu mozdulattal magához öleli.)

(Vége.)⁶⁶

⁶⁵ Uo., 111.

⁶⁶ Uo., 178–179.

A rendező, Vízvári Gyula⁶⁷ a siker megalapozásához hozzájárult a szereposztással is. A színlap szerint még az epizód szerepeket is neves, vezető színészekre osztotta: Baracsot Gyenes László, Julit Császár Imréné Alszegehy Irma, Szunyog Mihályt Gabányi Árpád, Szunyognét György Jánosné (Farkas) Nagy Lujza, Rozit Ligeti Juliska, Baracs Mátyást Rózsahegyi Kálmán, Görét Ujházi Ede, Durbintot Vízvári Gyula, Esztert Gerő Lina, Görénét Vízvári Gyuláné Szigeti Jolán, Ceglédit id. Latabár Kálmán Árpád, Kátsát Zilahi Gyula, a Kisbírót pedig Paulay Ede játszotta.⁶⁸

A rendező a fennmaradt szerepképek szerint jól eltaláltnak gondolta Gárdonyinak a szereplők külső megjelenítésével kapcsolatos leírásait, szerzői instrukcióit. Baracs Imre megjelenéséről a novellában a következőket olvashatjuk: „Baracs Imre ott áll ingujjban és sütkérezik. [...] Lehet, hogy csak azért áll ott, mert az ünneplő ruháját vette fel [...] Baracs Imrén csakugyan vadonatúj szilvakék posztónadrág van. Mellényén vakítóan tündökölnek a kacskaringóba varrt bádognipitykék. A csizmáját tegnap este sokáig pucoválta a tornácon. A haja is ragyogóra van kenve és baloldalon kétfelé választva. A bajuszát hegyesre csavarta fekete viasszal, s úgy feszít most a bajusz az ő vastag gombóc-orra alatt, mintha fel volna ragasztva.”⁶⁹ A drámában szintén megjelenik ünneplő ruhája, kiegészülve egy hétköznapi viselettel, amelyet az első két felvonásban visel: „Harmincéves, szakáltalan, komoly ember. A nyaka rövid. Az arca piros. Gutaütésre predesztinált alak. A bajusza barna és lehajló. Keze nagy és barna. [...] Öltözete: kendervászonból készült durva ing és gatyá; fakó lajbi, viseletes szűr, kopott lóbőr-csizma. [...] A derekán madzagon lógó szaruban fenkő s e mellett dohányzacskó. Színehagyott kalapja mellett makrapipa. A vállán könnyű tarisznya.”⁷⁰ A harmadik felvonásban: „Ünnepi sötétkék posztóruhában, ünnepi szűrben. Szakála le van borotválva. A lábán fényes fekete új csizma. Fején új kalap. A kezében bot.”⁷¹ A rendező tartva magát Gárdonyi szerzői utasításához, ekképp léptette színpadra Gyenes Lászlót Baracsként az első és a harmadik felvonásban.⁷²

⁶⁷ A rendező nevét a színlapon nem közölték, egyedül az ösbemutató olvasópéldányába írták bele. Vö. OSZK SzT., N. sz. B 1851/1.

⁶⁸ OSZK SzT., Nemzeti Színház színlapgyűjteménye 1901, 63. fol. A Kisbírót játszó Paulay Ede (1872–1927) csak névrokona volt a Nemzeti Színház egykori, 1894-ben elhunyt igazgatójának, rendezőjének. 1901-ben a Nemzeti Színház ügyelőként és segédszínészként foglalkoztatta. Lásd: Paulay Ede gyászjelentése, OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/465499#> (utolsó letöltés: 2024. 10. 14.); *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék 1900. május – 1901. április*, Bp., Franklin-Társulat, [1901], 266.

⁶⁹ GÁRDONYI Géza, *A bor = Almanach...*, i. m., 31–32.

⁷⁰ Uo., 14.

⁷¹ Uo., 156.

⁷² OSZK SzT., KA 3903/7 ; KA 3903/8.

Matyi karakterével először a drámában találkozhattunk. Az öt játszó Rózsahegyi Kálmánról fennmaradt szerepes fényképek⁷³ szerint jelmezét szintén Gárdonyi szerzői utasításainak megfelelően készítették el:

I. felvonás⁷⁴

„18 éves halványarcú legény. (A II. és III. felvonásban piros arcu.) Szűrben és posztóruhában. A vállán fokoson kis batyu.”

III. felvonás⁷⁵

„Ünnepi ruhába van öltözve: Virágos szűr, lobogós ing és gatyá, pitykés mellény, árvaleányhajas új kalap, fényes harmonikás csizma; a kezében frissen metszett vékony bot.”

⁷³ OSzK Kt., KA 4016/12 ; KA 4016/14.

⁷⁴ GÁRDONYI, *A bor*, 1901, 20.

⁷⁵ Uo., 129.

Szabadabb kezet adott Gárdonyi a rendezőnek a Rozit, az Esztert és a Szunyog Mihályt játszó színészek öltözetét illetően. Esetünkben sokkal szűkszavúbbak a szerzői utasítások, csak magát az irányvonalat adta meg: „Mihály: nembánom-ember, akinek az egyik bajsza vége mindig felfelé áll, a másik meg lehajlik. Csak pipázik egész nap, meg a felhőket nézi.”⁷⁶; Eszter: „Csinosan öltözött fiatal menyecske, a fején fekete kendő, amely az álla alatt van megkötve.”; Rozi: „tizenhat éves jerce-leány, rövid dologi ruhában, mezitláb vagy papucsban.”⁷⁷

A Göre Gábort játszó Ujházi Edéről nem találtam az ösbemutató kapcsán készült jelmezes fényképeket, viszont úgy gondolom, hogy a Göre-levelekben leírtak, illetve a karakternek a sajtóban és a levelezőlapokon felbukkanó ábrázolása alapján teljes képet kaphatunk arról, hogy miként nézhetett ki az előadások során, illetve maga Gárdonyi is azt írja velük kapcsolatban A borban, hogy „ismert figurák”.⁷⁸ A *Göre Gábor bíró úr* könyvében Göréről a következő leírások szerepelnek: „dörökam is kétszörösen ojan vastag mint más embőré mög az nyakam.”; „íjen fájin hejön elpipázgatnék én akár egy hétig is.”; „Mer ijettömbe még a kalap is leesett vóna a fejemről ha rajta vót vóna, ugy elhótt benem az lélok, hogy többet ki nem nyöghettem.”⁷⁹ Összességében egy kövér, kalapos, pipázó ember képe vetül elénk.

⁷⁶ Uo. 20.

⁷⁷ Uo., 35. Szerepképek: OSzK SzT., KA 3958/7 ; KA 4082/15.

⁷⁸ GÁRDONYI, A bor, 1901, 20.

⁷⁹ GÁRDONYI Géza, *Göre Gábor bíró úr* könyve. *Mindönféle levelei, kalandozásai és tapasztalattjai az Katufrék sógorral, még az Durbints sógorral. Az én nótám is benne van ebbe a könyvbe, mög a kanászé*, Bp., Singer és Wolfner, 1900, 7–8.

Jobb oldalon Durbints, bal oldalon
Göre Gábor

A kép forrása:
Kakas Márton, 1901/6, 6.

Kátsa

A kép forrása:
Gárdonyi Géza, *A Kátsa*, 1899. borítókép.

Göre Gábor

A kép forrása:
Uj Idők, 1901/41, 328.

Az olvasópéldány szerint a Gárdonyi által írt szövegnek szinte az egésze elhangzott a színpadon. Egyetlen kisebb változtatást találtam a színpadra szánt szöveg esetében, a harmadik felvonásban, a dráma zárásánál körülbelül egy oldalnyi rész kihúztak, pontosabban lerövidítették azt a párbeszédet, ahol Szunyogné és Mihály arról beszél, hogy a házastársak közötti harag hiábavaló:

Szunyogné: Mer' a mi vót, az. Nem löhet a harag örökkévaló! [...]

Mihály: Csak a szeretet löhet az!

Szunyogné: Juli nem haragszik.

(Szünet)

Mihály: Adjatok kezet egymásnak, no, aztán mögvan. [...]

(Szünet)

Szunyogné: Más helyön is mögesött már, hogy összezördültek a házastársak.

Mihály: Mög kibékültek.

Szunyogné: Mer' a jó Isten nem azér szörzötte össze a szíveket, hogy így elszakadjanak.

Mihály: Hanem hogy hóttig együtt éljenek.

Szunyogné: Ami vót köztetők, felejtsétek el. Zivatar után – lám – a nap is kisüt.”

Mihály: Szöbben díszlik a vetés.⁸⁰

⁸⁰ OSzK SzT., N. Sz. B 185/1, 217-218.

Ezzel a színmű mondanivalója, értelme nem csorbult, a törléssel egyszerűen a rövidítés lehetett a cél.

A dráma valamennyi szereplője dél-alföldi dialektusban beszél. A stilizált nyelvjárás használata korábban sem volt idegen Gárdonyitól, gondolok itt a *Garabonciás diák*ban konstruált Dödölle Mátyás vagy Tsörge Ádány figurájára:

Dödölle Mátyás

pógár ember és oskolaszék mögjedzései

Az este gyesznótor vót a komámnáa. ott vót az tanéttó úr is. Arrú beszégettünk, hogy forog-e a föld.⁸¹

*

Tsörge Ádány levele a zű Nászahol, Tzompó Mihályhol

Tisztös Nászom!

Egy rémisztő nagy ház előtt átunk a Zannyukomma. Kérdem egy urtú, kinek a háza ez a kastél, asszongya ez a pósta.⁸²

Azonban *A borban* használt nyelvezet kidolgozottságában és pontosságában mindenképpen unikálisnak számít írói pályafutásában. Tulajdonképpen itt is egy alakulástörténeti folyamatot figyelhetünk meg, tekintve, hogy a darabhoz szorosan kötődő Göre-levelek is dél-alföldi dialektusban íródtak:

„– Tisztótt ur, ha **mög** nem **sértöm möre** van az kiráji palota?

Hát aszondi ott a **högyön** a za nagy ház, tsak **mönnyenek** föl a siklón, éppeg előtte szállanak ki.”⁸³

Noha Gárdonyi lényegében Göre Gábor nyelvezetét emelte át a drámába, mégis szembetűnő a különbség a kivitelezés szempontjából:

BARACS

[...] A napfényt nem **löhét** bepizskolni és a te **lelked** napfény, angyalom! (Göréékhez.) Az én **feleségöm** nem olyan asszony. (Vidáman, a poharát kissé megemelve.) Adjon az Isten **mindönkinek** olyan **feleségöt**, mint az **enyim**! Ennél jobb kívánságot **sönkinek** nem mondhatok. (*Koccint és iszik.*)”⁸⁴

⁸¹ GÁRDONYI Géza, *Dödölle Mátyás*, Garabonciás Diák, 1888/5, 47.

⁸² Gárdonyi Géza, *Tsörge Ádány levele a zű Nászahol, Tzompó Mihályhol*, Garabonciás Diák, 1888/2, 13.

⁸³ GÁRDONYI Géza, *Göre Gábor bíró úr könyve. Mindönféle levelei, kalandozásai és tapasztalattjai az Katufrék sógorral, még az Durbints sógorral. Az én nótám is benne van ebbe a könyvbe, mög a kanászé*, Bp., Singer és Wolfner, 1900, 11. (A félkövér kiemelések tőlem. N. P.)

⁸⁴ GÁRDONYI, *A bor*, 1901, 33.

Míg a Göre-levelekben az alaki tájszavak használata mellett a szerző jelöli a nyomatékot, illetve bizonyos szavakat a nyelvjárási beszélők ejtésének megfelelően ír le (a beszéd hatásának elérése érdekében), addig a dráma írott változata nem adja annyira erőteljesen vissza a dialektus hangsúlyozását, mondhatnám úgy is, hogy kevésbé túloz, ráadásul az alaki tájszavak mellett „helyes” grammatikát követ. Hasonló gondolatokat olvashatunk Balassa Józseftől, aki az ősbemutató évében írt kritikát a darab előadásáról:

„A darab mellékalakjait, Göre Gábort és környezetét jól ismerjük eddig megjelent könyveiből. Az ő nyelvüknek is megvan a maga eredetisége, csak hogy ez már alantabb jár, gyakran durva s néha valósággal kirí a történetnek egyébként üde levegőjéből.”⁸⁵

A drámában azonban a stilizált nyelvjárást illetően – amelyre más példákon keresztül Balassa is rámutat – akadnak bizonyos következtetlenségek. A „lelked” alakot például ebben a nyelvjárásban helyesen *lelköd, lölköd* formában kellene alkalmazni. A „sönkinek” alakot pedig azért emeltem ki, mert ebben a formában csupán Hódmezővásárhelyen alkalmazzák, Szegeden nem. Azt tehát ma már nehéz eldönteni, hogy a Szegeden is tevékenykedő Gárdonyi (1888–1891) a dél-alföldi dialektuson belül melyik beszélőközösség nyelvjárását alkalmazza, de annyi bizonyos, hogy némely pontatlansága ellenére is egy hiteles nyelvi világot vetített a közönség elé. Az ősbemutató kapcsán fennmaradt olvasópéldány szerint a színpadon elhangzó szöveg megegyezett a kötetben olvashatóval, megőrizték a nyelvezetét, sőt valamelyik színházi munkatárs még az esetleges nyelvjárási következtetlenségeket is kijavította. Gárdonyinál például Juli egyik mondata így hangzik: „Még a sirban is *égetné* a szégyön az orcámat”⁸⁶, amit az olvasópéldányban a következőre javítottak: „Még a sirban is *égötné* a szégyön az orcámat.”⁸⁷ De átírták azt a Mészöly Gedeon által is anakronizmusként definiált *töhet*⁸⁸ alakot is, amelyet a drámaszövegben Matyitól hallhatunk: „Nem töhetök rúla.”⁸⁹ Ezt az olvasópéldányban „Nem tehetők rúla.” alakra javították.⁹⁰

A színmű helyszíne egy fiktív falu, Lepénd, ám ebben az esetben Gárdonyi nem *A bor* című novellájára támaszkodott (ott nem jelenik meg konkrét helyszín), hanem a Göre-levelekre,

⁸⁵ Balassa József, *A nép nyelve az irodalomban*, Magyar Nyelvőr, 1901, 284–285.

⁸⁶ GÁRDONYI, *A bor*, 1901, 131.

⁸⁷ Uo. 131.

⁸⁸ Érdekes, hogy Mészöly pont Göre Gábor figurájával azonosítja a szó ezen alakját: „Különben észrevenné, hogy a *töhet, löhet* ma göregáboros hangulatú volna akkor is, ha tatárjárás korabeli volna is.” MÉSZÖLY GEDEON, *Kodolányi olyant mond, ami nincs = Nyelvtörténeti és íróerkölcsrendészeti cikksorozat*, 1941, 182–183.

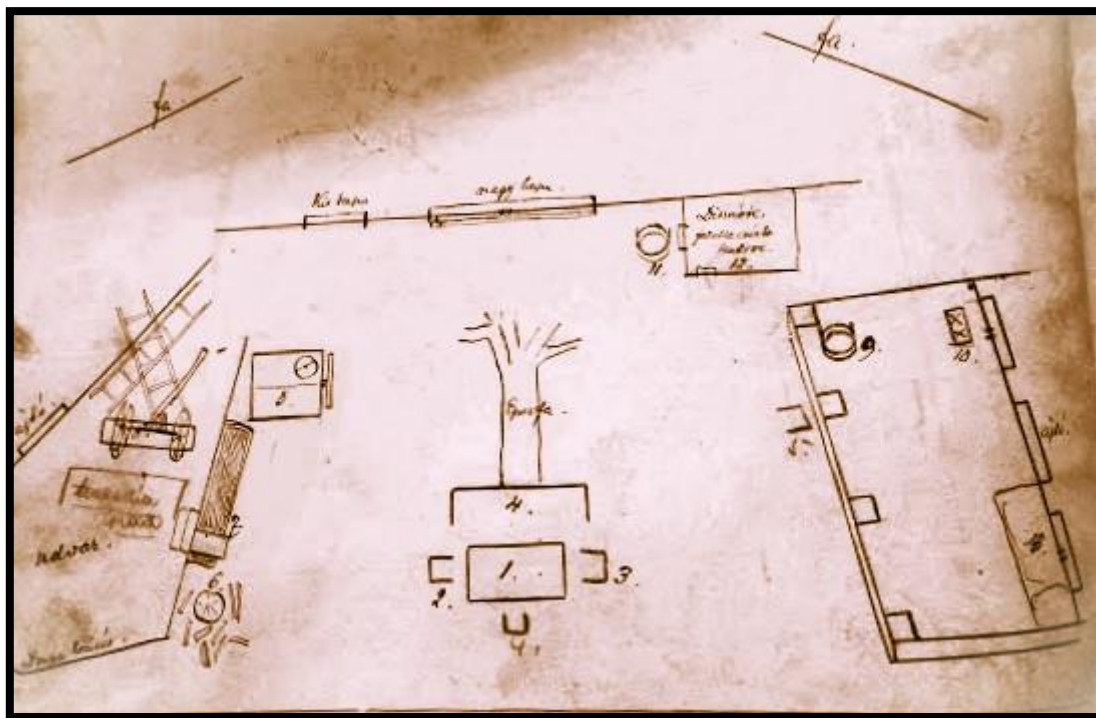
⁸⁹ GÁRDONYI, *A bor*, 1901, 138.

⁹⁰ OSzK Szt., N. Sz. B 185/1.

a megnevezett település ugyanis Göre Gábor szülőfaluja. A helyszín megnevezésének a falusi miliő megteremtése miatt lehetett jelentősége, noha magából a településből nagyon keveset látunk, a szerzői instrukciók szerint az első és a második felvonás Baracsék házában és kertjében játszódik:

(Parasztudvar. Az **udvar közepén eperfa**. Eperfa alatt **ócska kis asztal** s mellette **két szalma-szék**. Az udvar háttérben **disznóól** áll, amelynek a felső része **baromfiketrec**. Az udvar balszögletén **gémes kút**. A **háttérben utcai kerítés, nagykapu és kiskapu**. A **kerítésen túl** utca és a falu túlsó házsora. **Alföldi táj**. Az udvar jobboldalán náddal födött ház. A ház közepén a pitarajtó. A ház udvar felőli oldalán **három kis parasztablak**. Az eresz alatt az előtérben **szalmadikó**. Az udvar és a ház tiszta. Balfelől a szomszéd telekből látszik egy rész: hordódongákból összeállított régi kerítés, amelyet középen bodzabokor szakít meg. A kerítésen belől az is olyan ház, mint a jobboldali.)⁹¹

Az ősbemutatóhoz készült díszletjegyzék szerint a rendező meglehetősen pontosan tartotta magát a szerzői utasításokhoz, megjelenítette az író által elképzelt paraszti környezetet, továbbá Baracs házának kinézetével kapcsolatos – gondolok itt a három ablakú parasztházra vagy a két kapuval ellátott hátsó kerítésre – utasításokat is betartotta. A következőkben bemutatom a díszletjegyzék azon részét, amelyen a rendező rajza a színpad első felvonását illusztrálja. Külön leírom a rendező által jegyzett, számokkal jelölt díszleteket is:

⁹¹ GÁRDONYI, A bor, 1901, 5. (A félkövér kiemelések tőlem. N. P.)

1. X lábú paraszt asztal.

2-3. Szalmaszék.

4. Zöld pad.

5. Kerek kút, vederrel.

6. Favágó tőke, körötte felhasított fadarabok.

7. Vályú, rajta deszka. A kerítésen túl kis lépcső.

8. Ökrös szekér részei.

9. Meszes dézsában reszelő.

10. Paraszt zsámoly.

11. Dézsa.

12. Disznóólban kis kas. Malac, tyúkkatrac (ketrec).

13. Szalmapad, tarka vánkoss, rongyos pokróc.

A második felvonás szintén itt játszódik, de Gárdonyi a helyszínt Baracs lelkivilágához igazítva:

(Csak az a színhely. A változás csupán annyi, hogy Baracsnak az udvara rendetlen: szalmaszemét, eldobott seprő, szénvonó, egy fazék cserepei. Az egyik ólajtó nyitva van. A **vályu** el van előle billenve. Az ól körül fölburjánzott gaz. Az ólban féléves malac van. A dikón egy gyűrött vánkoss. Eszter háza előtt az előtérben egy **szétdőlt kocsi részei** hevernek.)⁹²

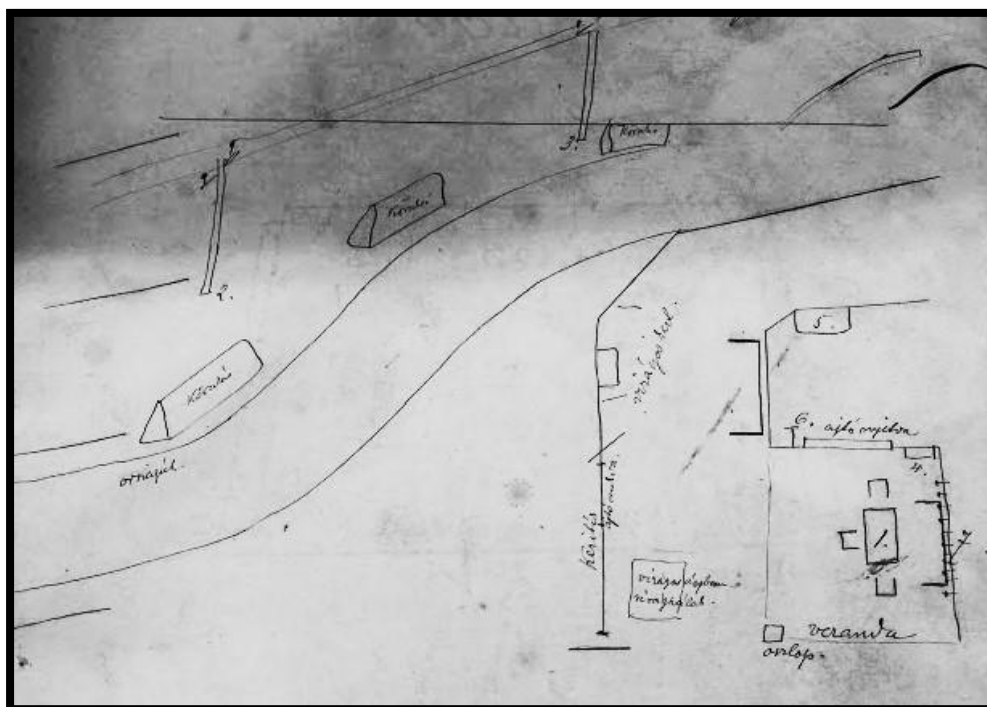
A rendezőpéldányban ezt a szerzői utasítást kihúzták, ami arra mutat, hogy főlegesen tartották a színpad átrendezését. (Nyilván nem akartak a díszlet átrendezése miatt szünetet beiktatni.) Az is megfigyelhető továbbá, hogy a rendező a második felvonás díszletéből átemelt bizonyos elemeket az elsőbe: annak ellenére, hogy a **vályút** és a **szétdőlt lovaskocsit** Gárdonyi csupán a második jelenetben említi, a rendező már az első jelenet díszletében szerepelteti őket. A harmadik felvonás díszletével kapcsolatos írói instrukció és rendezői illusztráció a következőképpen nézett ki:

(Jobbfelől cserépszindelyes ház. Balfelől **országút**. [...] A berendezés paraszti: balfelől **sublót** [...] Jobbfelől **ágy** s az előtt **két szék**. A szoba közepén **négyszögletű asztal**. Az asztalon tányérban **kalács**, továbbá: a **kétliteres boros üveg** [...] **Vörös bor van benne s mellette pohár**. Az **asztal körül négy szék**. A szoba háttérében ajtó. Az ajtó mellett fogas, aztán búbos és a búbos körül padka, vagy lóca. A ház baloldalán **szűk virágos kert**. A **kerítés** alacsony. A **kert előtt országút**, mely a színpad bal elejétől jobbfelé a ház mögé kanyarodik. Az **országúton telegráfoszlopok és kőhalmok**, ahogy nevezik: csirkék. Ezek közül egy szemben van a házzal. A színpad elején a házfal és kerítés között **kis lugasforma**. A lugas mellett csipkebokor, mely egyembert eltakarhat az

⁹² GÁRDONYI, *A bor*, 1901, 62. (A félkövér kiemelések tőlem. N. P.)

országúton jövők szeme elől. A háttér: balról **nyírfa-erdő**, a távolban falu, amelynek a színen álló háza a falu szélső háza.)⁹³

Mint látni fogjuk, a rendező a harmadik felvonást is Gárdonyi utasításai szerint alkotta meg. A háttérben ábrázolta az országutat, a telegráfoszlopokat s a kőhalmokat. A ház előtt megjelenítette a virágos kertet, illetve a kerítést. A *kis lugasforma* elképzelést a rendező virágos ágyban lévő virágszálakkal oldotta meg. A házban lévő asztalt, négy széket, sublótot, a bort, illetve poharat szintén láthatjuk a rendezői példányban. Hiányt képez azonban a Gárdonyi által említett ágy, s az az előtt lévő két szék. Ennek ellenére itt is kiegészítette a rendező olyan díszletelemekkel Gárdonyi instrukcióit, mint például a tükör, az imakönyv vagy a fejkendő:

1. Tulipános bútor, asztalon egy liter bor (vörös), pohár, paraszt tálban kalács, hús.
- 2-3. Telegráf.
4. Falon kis szekrény, tetején forgács darab.
5. Subláda, (rajta) két imakönyv, egy fejkendő.
6. Kis Faust tükör, Gabányi ködmöne (mármint a *Faust* 1887-ben bemutatott tragédiában használt tükör és Gabányi Árpád színész ködmöne, amit jelmezként viselt).

⁹³ Uo., 129. (A félkövér kiemelések tölem.)

Kritikai fogadtatás

Az ősbemutatóról író kritikusok közül több is megírta, hogy *A bort* telt ház előtt játszották. A Nemzeti Színház iratanyagában pénzszedői naplók a 20. század elejéről már nem maradtak fent, így nem tudjuk ellenőrizni, hogy egy-egy előadást ténylegesen mennyien néztek meg, mekkora volt a számszerinti érdeklődés irántuk. A tényleges közönségsiker azonban más úton is bizonyítható. A repertoárszínházként működő, szinte minden este mást játszó Nemzeti Színház csak a jól jövedelmező darabokat tartotta hosszú ideig repertoáron, azokat, amelyek iránt nemigen volt érdeklődés, általában nyolc-tíz előadás után levették a műsorról. *A bornak* azonban töretlen sikere volt, Bródy Sándor az akkoriban hanyatló Nemzeti Színháznál mérföldkőként tekintett a darab rövid időn belül elért magas előadásszámára: „Gárdonyi Géza darabja megérte immár a huszonötödik előadást. Rendkívüli, a Nemzeti Színházban példátlan siker ez. És nemcsak a szerzőnek, a színháznak, a közönségnek öröm, hanem az irodalomnak kiváltképpen.”⁹⁴ De hipotézisünket megerősítheti az is, hogy az ősbemutatót követően a színészekről jelmezes fényképeket készítettek. Ezzel a gyakorlattal a 19. század utolsó harmadától kezdve csak azon darabok esetében találkozhatunk, amelyek igazi kasszasikerek voltak (például Jókai Móról *Az arany ember*, Madách Imrétől *Az ember tragédiája*, illetve Herczeg Ferentől *A dolovai nábob lánya*). A közönségsiker fokmérője lehet az egyes előadások bevételének ismerete is. Mint Pintér Márta Zsuzsanna írja: „Ez a darab érte el a legmagasabb átlagos bevételt is. Ennek megfelelően alakult Gárdonyi honoráriumai is: az eredeti darabokra kifizetett honoráriumokból (33 672 korona 64 fillér) több mint 12 ezer korona volt Gárdonyié.”⁹⁵ A bevételi főkönyvek alapján tudható, hogy *A bor* különböző előadásainak mekkora volt a jövedelme. Az 1901. március 29-i ősbemutató 2537 koronát, az április 2-i előadás 1671 korona 70 fillért, a május 2-i előadás pedig 1753 korona 40 fillért hozott. A későbbi, negyedik és a tizenharmadik előadás jövedelme ugyan nem érte el az ősbemutató bevételét, azonban az jól látszik belőlük, hogy a darab hónapokkal később is jelentős bevételeket hozott.

Az ebben az időben bemutatott eredeti, kortárs magyar nyelvű drámák ősbemutatójának jövedelme ugyan közel akkora volt, mint *A boré*, azonban ahogy Pintér Márta Zsuzsanna is írja, az új bemutatók közül hosszú távon Gárdonyi darabja hozott jelentősebb bevételt a színház számára, mert míg ez 1901-ben huszonegy, addig a *Hófehérke* csak tizenkét előadást ért meg.⁹⁶

⁹⁴ Új Idők, 1901/40, 297.

⁹⁵ Bevételek: *A bor* 57581 korona 90 fillér, du. 3899 és 20 fillér, vár: 1364, 80 fillér, átlag: 2056,49, du. átlag 1949,60, várszínházi átlag: 682,40. Vö. PINTÉR *i.m.*, 368.

⁹⁶ PINTÉR, *i. m.*, 364.

A borral egyidejűleg bemutatott kortárs magyar drámák ősbemutatójának bevétele⁹⁷

Bródy Sándor: Hófehérke		Ferenczy Ferenc: Rablélek		Latzkó Andor: Testvérek		Gárdonyi Géza: A bor		Ferenczy Ferenc: Pogány Gábor	
1901. I. 18.		1901. II. 4.		1901. II. 28.		1901. III. 29.		1902. III. 12.	
korona	fillér	korona	fillér	korona	fillér	korona	fillér	korona	fillér
2551	–	1350	–	2477	40	2537	–	2446	60

A Nemzeti Színház kiadási főkönyve alapján Gárdonyi az első három előadás után a jövedelem egyharmad részét kapta meg, tehát a március 29-i előadás után 880 korona 70 fillért, a március 30-i után 544 korona 75 fillért, míg a 31-i után kereken 1000 koronát. A harmadik előadástól kezdve előadásonként a bevétel tíz százaléka illette, ez az április 1-jei előadás esetében 206 korona 70 fillér, az április 2-i előadás után pedig 167 korona 17 fillér volt. Az első öt előadásból összesen 2799 korona 32 fillér jövedelme származott. Bródy Sándor az ez időben bemutatott és eleinte sokat játszott *Hófehérke* című drámájának első öt előadása után (1901. január 18., 19., 20., 21., 24.) összesen 2788 korona 84 fillér honoráriumra tett szert.⁹⁸

A darabról született korabeli kritikák többségükben pozitívan írnak Gárdonyi drámaírói készségeiről, *A bor* műfaji, irodalmi, de leginkább színházi jelentőségéről. Persze a zömében pozitív kritikákon belül is akadnak az előadást érintő negatív boncolgatások, amik a darab laza történetét, „sovány meséjét”, vagy nyelvi kidolgozottságát emítik. Bródy Sándor íróként, színműíróként a paraszti élet színpadi ábrázolásában látja újítónak Gárdonyit, míg Szüry Dénes hasonlóan íróként, műfordítóként műfaji szempontból is megközelíti a darab irodalmi, színházi formabontását. Balassa József nyelvészként a *A bor* által a standard nyelvváltozat szépirodalmi kanonizáltságára hívja fel a figyelmet.

Bródy Sándor kiemeli a közönség elfogadását a színdarab újító tematikája iránt, s megjegyzi, hogy minden kezdeti aggodalom ellenére is megállta a helyét a paraszti világ a színpadon:

Ez a paraszttjáték ugyancsak nem színpadi mesterkedéssel, a kipróbált drámai törvények alapján van írva, csupa ujság s merészség, úgy lényegére, mint koncepciójára nézve. [...] a dologhoz értő

⁹⁷ OSzK SzT., Nemzeti Színház kötetes iratok: Bevételi napló, 69, OSzK SzT., Nemzeti Színház kötetes iratok: Bevételi főkönyv, 69., 74, 75, 76. ; OSzK SzT., Nemzeti Színház kötetes iratok: Bevételi főkönyv, 70, 74.

⁹⁸ OSzK SzT., Nemzeti Színház kötetes iratok: Kiadási főkönyv 14, 47, 49.

színházi bírálók féltették a bukástól és nem bíztak – a közönségben. És éppen a közönség állotta meg helyét diadalmasan, tanulságot téve arról, hogy izlése és ítélete van.⁹⁹

Egy anonim kritikában a darab szerkezeti felépítését érintő kifogáson kívül a valódi paraszti életképről, mint a magyar színpadokon addig hiánycikket képező látványvilágról olvashatunk:

A magyar parasztot élethűbben még nem mutatták be, mint Gárdonyi „A bor”-ban. A darab kissé hibás szerkezete dacára is kitűnő, meséje gyenge, sovány, de gyönyörűen van megoldva azáltal, hogy az asszony a bor miatt hagyja el urát s mikor ismét találkoznak, bort tesz ura elé e szavakkal: „igyék, ha jól esik.”¹⁰⁰

Bródy is elsőként aposztrofálja a darab valódi, népi értékét, amelyet addig a magyar színházakban bemutatnak:

Gárdonyi darabja az első, amelyben egy magyar falu levegőjét teljes tökéletességében, egész erejében és üdességében megérezzük. Amint mondani szokták, színpadi, költői, de még etnográfiai és etnológiai szempontból is igaz. A borban benne van a magyar paraszt természetrajza. [...] A színészek általában jók és kedvesek voltak e darabban. [...] nagyon sokáig fog élni a magyar képzeletben.¹⁰¹

Szüry Dénes mindezt alátámasztva, de leginkább kibővítve utal a korábbi parasztábrázolásokra a színházakban, s ezáltal arra, hogy Gárdonyi innovatívan mutatja be ironikus módon az egyébként realizisztikus alföldi világot:

„Nem csupán az alföldi parasztot alkotja ő meg «A bor»-ban, hanem a magyarparasztot a maga eredeti eszejárásával. Alig van népszínművünk, amelyben a romantika vagy a sentimentalismus ne szerepelne. Itt egyszerű igazság folyik le előttünk. Még ha egy-egy dalra gyűjt is az a paraszt, nem a sugó előtt állva énekli ki azt a nézőközönségnek, hanem dalol magának vagy a környezetének, amint azt a hangulata hozza magával, és pedig nem betéteket, hanem azt, amit belső érzésénél fogva dalolnia kell. [...] Művészi minden ízében, mert mérsékelt és igaz.”¹⁰²

Persze nemcsak magáról Gárdonyiról, s az előadás jelentőségéről, hanem a színészek előadásmódjáról is pozitív kritikák születtek. Szüry Dénes Gyenes László, Császárné Alszeghi

⁹⁹ B. S. [Bródy Sándor], *A bor alakjai*, Uj Idők, 1901/4, 297.

¹⁰⁰ N. n., *Színház, művészet*, Szabadság, 1901/33, 5.

¹⁰¹ B. S. [Bródy Sándor], *i. m.*.

¹⁰² SZÜRY Dénes, *Gárdonyi Géza «Bor»-a*, Vasárnapi Ujság, 1901/23, 374.

Irma, Ligeti Juliska és Rózsahegyi Kálmánt alakítását emelte ki, de összességében a teljes színészi gárdával elégedett volt:

Baracs Imrét Gyenes, a feleségét Császárné adja. Nem tudom melyiket illeti nagyobb elismerés. Igaz, való életet élő emberekként mozognak a színpadon, egyszerűn beszélve, s a lelkük hangulatából cselekedve. [...] „Matyi gyerek, és Rozi, a Juli huga egymásba szeretnek. Egyik tizenhatalc, a másik tizenhat éves. A leányt Ligeti Juliska adja, a legényt Rózsahegyi Kálmán. A kegyes, rátartó, majd negédes, majd visszautasító s tulajdonkép a visszautasításban is hívogató magyarparaszt fölserdült leányt hübben személyesíteni alig lehet. [...] Következik a végjelenet. [...] A legjobb jelenetek egyike, ahogy a Nemzeti Színház művészei érvényesítik azt.”¹⁰³

A darab nyelvezetét érintő kritikák tekintetében Balassa József említést tesz arról, hogy a magyar irodalomban, a színházi világban mennyire nem kap teret a néphagyomány realisztikus ábrázolása, s mindezt a dialektusok irodalmi térnyerésének problematikájával közelíti meg:

A nép nyelve a maga valóságában, tájnyelvi színezetével nem kapott még helyet a Magyar irodalomban. Nincsen igazi népnyelvi irodalmunk, mely a népies tárgyat az illető vidék nyelvén mondaná el, ügyelve nyelvjárásának sajátosságaira, szavaira és fordulataira. [...] Mindamellett érdekes kísérlet volna népies tárgyú elbeszéléseket vagy népszínműveket egy-egy vidék nyelvén írni meg.

Ebben az érdekes kísérletben látja Gárdonyi darabját, s a legtöbb kritikához hasonlóan teljesen meg volt elégedve a darab kivitelezésével is:

Gárdonyi Géza [...] megmutatta mér, mily kitűnő ismerője a Magyar nép életének és gondolkodása módjának, A bor-ban megtette az első lépést, hogy a nép nyelvét közelebb hozza az irodalomhoz. A falusi történet színhelye egy alföldi falu valahol Szeged környékén ; tehát alakjai az őz nyelvárát beszélnek. [...] népiesebbé próbálta tenni az irodalmi nyelvet s e mellett némi helyi színezetet is ad neki. [...] Az őz nyelvjárás eléggé ismeretes az irodalmilag művelt közönség előtt is, mert hisz a szegedvidéki intelligens ember is megőrzi nyelvének ezt a sajátosságát, ha el is kerül szülőföldjéről.”

Mindezek mellett a darab szereplőinek dél-alföldi nyelvjárására is hosszasan kitér, amiben, habár megjegyzi a pontatlanságokat, mégis elismeri a népies gondolkodásmód véghezvitelét a korábbi népszínművekhez képest:

¹⁰³ Szűry Dénes, *Gárdonyi Géza «Bor»-a*, Vasárnapi Ujság, 1901/23, 374.

A tájszavakat nagy mérséklettel használja Gárdonyi [...] annál nagyobb gondot fordít a népies fordulatokra s a gondolkodásmód népiességére. S darabjában nem azt a cikornyás, virágos, csinált népiességet találjuk, amit a népszínműveinkben már meggyűlölünk, hanem azt az egyszerű, józan, gyakran ismétlésekbe is bocsátkozó beszédet, melyet faluhelyen hallhatunk az okos, gondolkodó parasztember ajkáról.

Gárdonyi stilizált nyelvjárást használt, így Balassa József sem hagyta figyelmen kívül a dialektológiai ferdítéseket, összességében viszont teljesen pozitív kritikát olvashatunk tőle is:

A tájszók használatában már nem törődött Gárdonyi a helyi színezettel. Az egyes szók alakja s a tájszók gyakran olyanok, amilyeneket az alföldön nem használnak. Így pl. innya dunántúli alak [...] palóc alakok : öszve, gyön, fil, gyisznó.¹⁰⁴

¹⁰⁴ Balassa József, *A nép nyelve az irodalomban*, Magyar Nyelvőr, 1901/30, 284–285.

Befejezés

Gárdonyi Géza *A bor* című színdarabja az 1900-as évek első évtizedeiben egyszerre volt színházi és könyvsiker. A Nemzeti Színház tekintve jól beleillett abba a repertoárba, amelyet az intézmény élére 1900-ban kinevezett igazgató, Beöthy László igyekezett megvalósítani. Beöthynek az volt az alapkoncepciója, hogy a korábbi gyakorlattal ellentétben a régebbi darabok ismétlései között nagyobb szüneteket iktat be, s visszahoz néhány, 1878-ban a Népszínház repertoárjába átkerült népszínművet.¹⁰⁵ Gárdonyi darabja is ezt a vonalat erősítette, noha az egykorú kritika kimutatta, hogy *A bor* a karakterek, a jellemábrázolás és a nyelvi világ tekintetében is túlmutat a népszínművek stilizált világán. Gárdonyinak valamennyi szereplőjét dél-alföldi dialektusban beszélteti, s mindezt nem humorforrásként, hanem értéként szemlélteti. Vállalkozása mindenképpen újszerűnek számított, hiszen a magyar drámairodalomban korábban leginkább csak bizonyos karakterek, egy-egy epizódfigura beszélt valamilyen nyelvjárásban, s ezzel a szerző célja leginkább a mulattatás volt (például Csokonai Vitéz Mihály *Az özvegy Karnyóné és a két szeleburdiak*nak valamennyi szereplője, köztük Samu és Lázár, Kranyecz Franyó Jókai Mór *A gazdag szegények* drámaaváltozatában, vagy George Bernard Shaw *Pygmalion* című drámájában Liza is). Gárdonyinak nem volt efféle célja, ő sokkal inkább a főként fővárosi közönségre gondolván a paraszti környezet közelhozására törekedhetett.

Emellett a darab sikerét nagyban segíthette, hogy Göre Gábor figurája már egy közel évtizede jelen volt az irodalomban, az 1890-es évektől kezdve különféle Göre-kötetek kerültek kiadásra. Maga a Nemzeti Színház is a Göre-kötetek ismertségére és sikerére alapozva Göre figurájára építette a darab reklámját:

Göre Gábor, Gárdonyi Géza teremtménye, magyar specialitás, egyedül álló az irodalmunkban. A bíró úr nyolc könyvéhez egy kilencedik sorakozik: A bor című dramatizált idill, amely oly fényes sikerrel szerepel a Nemzeti Színház műsorán s amelynek egyik hőse Göre Gábor.¹⁰⁶

Gárdonyi *A bor* kiadásainak állandó felülírásával a drámakiadások történetében egyedülálló gyakorlatot teremtett. Az ugyan nem számított egyedinek, hogy eljárt a színdarab előadásaira, de míg például Jókai Mór a színházi másolaton hajtott végre dramaturgiai változtatásokat, a próbafolyamatok alatt instruált, s szolt bele darabjai színpadra állításának

¹⁰⁵ PINTÉR, i. m., 357.

¹⁰⁶ OHNET György, *Regények, elbeszélések, rajzok, színdarabok*, Uj Idők, 1901/41, 328.

folyamatába,¹⁰⁷ addig Gárdonyi ennek egy másfajta útját választotta. Azzal, hogy dramaturgiai és rendezői elképzeléseit írásban, a darab országszerte megvásárolható kiadásában rögzítette, valamennyi színtársulat és műkedvelő együttes előtt ismertté tette szerzői szándékait. Folyamatosan a darabnak a színházi térben való tökéletesítésére törekedett, az első három kiadás összehasonlításából világosan kiderül, hogy az előadások minden apró mozzanatára figyelemmel volt, megfigyelte a színészek játékának minden rezdülését, a kiválasztott díszletelemeket, sőt még a kelléket is.¹⁰⁸

Dolgozatom célkitűzése *A bornak s rajta* keresztül Gárdonyi Géza sokrétű színműírói pályájának életre keltése volt. A szerző a „falusi történet”-tel nem várt sikert aratott, a kezdeti sikertelen próbálkozások után a harmadik egész estés színdarabja évtizedekre a színházi kánon részévé vált. *A borral* valóban egy „mérésékelt és igaz” történetet alkotott, a fókuszba helyezett paraszti miliő a 20. század elején a színházi világban is szerencsés témaválasztásnak bizonyult.

¹⁰⁷ SZALISZNYÓ Lilla, *Textológiai és filológiai megfontolások Jókai Mór regényadaptációinak (újra)értelmezése kapcsán – Az arany ember példája*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2021/6, 750–755.

¹⁰⁸ A téma esetleges folytatásához szeretném majd bevonni a kutatásba Molnár Ferenc drámaírói gyakorlatát is, aki főként a színészek játéka és a nézők reakciója alapján változtatott szövegein.

Irodalomjegyzék

Kézírtos források

- OSzK SzT., Nemzeti Színház kötetes iratok: Bevételi főkönyv, 69.
- OSzK SzT., Nemzeti Színház kötetes iratok: Bevételi főkönyv, 70.
- OSzK SzT., Nemzeti Színház kötetes iratok: Díszletkönyv, 831.
- OSzK SzT., Nemzeti Színház kötetes iratok: Drámabíráói ítéletek, 864.
- OSzK SzT., Nemzeti Színház kötetes iratok: Drámabíráói ítéletek, 685.
- OSzK SzT., Nemzeti Színház kötetes iratok: Kiadási főkönyv, 14.
- OSzK SzT., N. Sz. B 185/1.
- OSzK SzT., N. Sz. B 185.
- OSzK SzT., KA 3958/7.
- OSzK SzT., KA 4016/12.
- OSzK SzT., KA 4016/14.
- OSzK SzT., KA 4082/15.
- OSzK SzT., KA 3903/7.
- OSzK SzT., KA 3903/8.
- OSzK SzT., Nemzeti Színház színlapgyűjteménye 1901.
- Paulay Ede gyászjelentése, OSzK Plakát- és Kisnyomtatványtár, online elérés: <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/465499#> (utolsó letöltés: 2024. 10. 14.)

Periodikák

- Szabadság, 1901/33.
- Magyar Nyelvőr, 1901/30.
- Borsod: Miskolci Értesítő, 1901/27.
- Új Idők, 1901/4.
- Budapesti Hírlap, 1901/131.
- Budapesti Hírlap, 1901/273.
- Budapesti Napló, 1901/37.
- Corvina, 1897/26.

- Corvina, 1901/10.
- Corvina, 1901/19.
- Corvina, 1901/22.
- Corvina, 1902/3.
- Garabonciás Diák, 1888/2.
- Garabonciás Diák, 1888/5.
- Kakas Márton, 1901/6.
- Magyar Polgár, 1901/8.
- Magyar Szó, 1901/100.
- Magyar Szó, 1901/229.
- Nyírvidék, 1901/24.
- Pécsi Figyelő, 1901/231.
- Pesti Hírlap, 1901/133.
- Pesti Hírlap, 1901/169.
- Pesti Napló, 1901/143.
- Szabadság, 1901/42.
- Székesfehérvár és Vidéke, 1901/126.
- Színházi Élet, 1926/21.
- Vasárnapi Ujság, 1901/23.
- Új Idők, 1901/41.
- Vásárhelyi Hiradó, 1901/61.

Online források

- https://galeriasavaria.hu/kereses/?keyword=g%C3%B6re+g%C3%A1bor&srsltid=AfmBOoo9iVrLFN0ATUNHoTjP_hCs-Ot_5sZI4ht74QXnXWHJ-Hlt80hc
- Nemzeti Filmintézet Magyarország,
<https://nfi.hu/filmarchivum/kutatasoktatas/hungarika-kutatas-1/120-most-wanted/hangosfilm/a-bor.html>

Könyvészet

- *A Nemzeti Színház műsora 1837. VIII. 22-től 1941. VI. 21-ig*, összeáll. HAJDU Algernon László, bev. HARASZTI Emil, Bp., 1944, II, III.
- *A Nemzeti Színház százéves története*, kiad. PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1938.
- BODÓ Ibolya, *Amerikai magyar színjátszás: Adattár 1869–1970*, Bp., Argumentum – OSZK, 2001.
- Dr. BARSZ Ernő, *A muzsikáló Gárdonyi*, Győr, Magyar Kultúra, 2013.
- GÁRDONYI Géza, *Zendülés a pokolban*, Győr, Sauervein, 1887.
- GÁRDONYI Géza, *A bor = Almanach 1899. évre*, szerk. MIKSZÁTH Kálmán, Bp. Singer és Wolfner, 1899.
- GÁRDONYI Géza, *Göre Gábor bíró úr könyve. Mindönféle levelei, kalandozásai és tapasztalattjai az Katufrék sógorral, még az Durbints sógorral. Az én nótám is benne van ebbe a könyvbe, mög a kanászé*, Bp., Singer és Wolfner, 1900.
- GÁRDONYI Géza, *A bor*, Bp., Singer és Wolfner, 1901.
- GÁRDONYI Géza, *A bor*, Bp., Singer és Wolfner, 1902.
- GÁRDONYI Géza, *Karácsonyi álom*, Bp., Singer és Wolfner, 1902.
- GÁRDONYI Géza, *Annuska*, Bp., Singer és Wolfner, 1903.
- GÁRDONYI Géza, *A bor*, Bp., Singer és Wolfner, 1905.
- GÁRDONYI Géza, *Fekete nap*, Bp., Singer és Wolfner, 1906.
- GÁRDONYI Géza, *Falusi verebek*, Bp., Singer és Wolfner, 1909.
- GÁRDONYI Géza, *A bor*, Bp., Singer és Wolfner, 1914.
- GÁRDONYI Géza, *Zéta*, Bp., Dante, 1929.
- GÁRDONYI Géza, *Szentjánosbogárkák: Tíz kisebb színmű*, Bp., Légrády, 1924.
- GÁRDONYI Géza, *Fehér Anna*, Bp., Dante, 1934.
- KOCH Lajos, *A Budai Nyári Színkör műsora (Adattár)*, Bp., Színháztudományi és Filmtudományi Intézet – Országos Színháztörténeti Múzeum, 1966.
- KOCH Lajos, *A Király Színház műsora (Adattár)*, Bp., Színháztudományi és Filmtudományi Intézet – Országos Színháztörténeti Múzeum, 1958.
- KOVÁCS Gábor, *Gárdonyi regényművészete*, Bp., Gondolat, 2021.
- *Mesterkönyvek faggatása: Tanulmányok Gárdonyi Géza és Bródy Sándor művészetéről*, szerk. BEDNANICS Gábor – KUSPER Judit, Bp., Ráció, 2015.

- NAGY Sándor, „*A bor*” szerepe a magyar dráma fejlődésében (Részlet egy készülő Gárdonyi-tanulmányból) = Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve, 1962.
- NÁNAY István, *A népszínmű él*, Revizor, 2008. július 8.
- PERÉNYI József, *Gárdonyi Géza színművei*, Irodalomtörténet, 1928.
- SZALISZNYÓ Lilla, *Textológiai és filológiai megfontolások Jókai Mór regényadaptációinak (újra)értelmezése kapcsán – Az arany ember példája*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2021/6.
- Z. SZALAY Sándor, *Az újító Gárdonyi Géza*, Szekszárd, Nap, 2023.